

KLEIO

Uitgave van de VGN
Jaargang 63
September 2022

Voor docenten geschiedenis en staatsinrichting

- **Rebellie en diplomatie** van een middeleeuwse vorstin
- Kiezen tussen **koning en stadhouder**
- **Paus Adrianus** in de leeuwenkuil van Rome

Omdraainummer
met
M&P

Wie heeft de macht?

Politiek in de geschiedenis

11 november 2022

LANDELIJKE STUDIEDAG HOLOCAUSTEDUCATIE

Het heden en verleden verbinden.

De geschiedenis laten aansluiten
bij de interesse en belevingswereld van leerlingen.

De Holocaust naast andere genocides in de klas bespreken.

Hoe geef jij als docent les over de Holocaust?

Welke inhoud geef je aan jouw lessen en
hoe gaan jonge mensen anno 2022 om met dit onderwerp?

WAAROM EEN LANDELIJKE STUDIEDAG?

Dat de geschiedenis van de Holocaust relevant is voor het heden is evident. Daarom organiseren het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, het Landelijk Steunpunt Gast sprekers WOII-Heden en de Commissie Didactiek en Activiteiten van de VGN op **VRIJDAG 11 NOVEMBER** de **LANDELIJKE STUDIEDAG HOLOCAUST-EDUCATIE**, met een gevarieerd programma van presentaties, lezingen en workshops. Je hoort over actuele ontwikkelingen en gaat actief aan de slag in praktijkgerichte workshops.

PRAKTIJKGERICHTE WORKSHOPS

- Lesgeven en leren over de Holocaust: tussen theorie en praktijk
- Multiperspectiviteit in Holocausteducatie
- De gelaagde geschiedenis van 'Westerbork': Molukkers in woonoord Schattenberg
- Ontmoetingen met ooggetuigen uit de verschillende bewonings-geschiedenissen van kamp Westerbork
- Verhalen uit de bodem: welk verhaal vertelt archeologie van de plek
- Holocausteducatie en burgerschapsvorming
- De 19 treinen naar Sobibor: het 'vergeten' kamp
- Atelier van herinnering: persoonlijk en lokaal onderwijs vanuit de voorstellingen van Theater na de Dam
- Brieven uit de trein: de laatste afscheidsgroet als vertrekpunt van de les

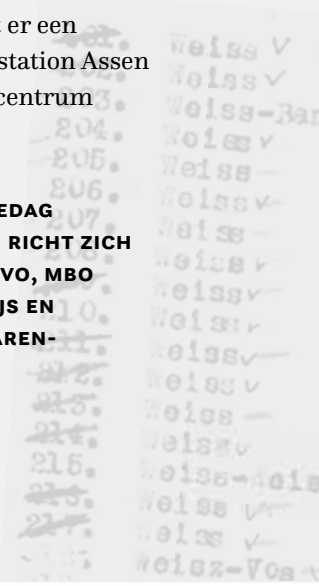
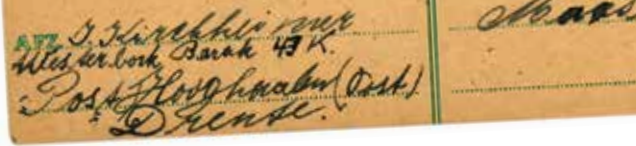
MEER INFORMATIE

De Landelijke Studiedag Holocausteducatie vindt plaats in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork Oosthalen 8 9414 TG Hooghalen

Meer informatie over deelname vindt u op KAMPWESTERBORK.NL/EDUCATIE. Voor algemene informatie en vragen: EDUCATIE@KAMPWESTERBORK.NL

Op 11 november rijdt er een pendeldienst tussen station Assen en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

DE LANDELIJKE STUDIEDAG HOLOCAUSTEDUCATIE RICHT ZICH OP DOCENTEN IN HET VO, MBO EN THEATERONDERWIJS EN STUDENTEN AAN LERAREN-OPLEIDINGEN.

KLEIO

4 Het volk regeert! Maar wie is het volk?

Problemen bij de eenvoudige definitie van democratie

10 Wat is een kenmerkend aspect?

12 Macht en invloed van een middeleeuwse vorstin

Margaretha van Bourgondië (1374-1441)

18 Basisschool en brugklas door elkaar

Onderwijsroute 10-14 in Zwolle pakt het anders aan

20 Adriaan in de leeuwenkuil van Rome

Het leiderschap van een Nederlandse paus

27 Kiezen tussen koning en stadhouder

De tweestrijd van Philibert van Serooskerke

32 Bewegend beeld in de les

Beeld & Geluid op school biedt relevante fragmenten

Foto cover: Watersteekspel op de Hofvijver, onbekende schilder, ca. 1625. Collectie Haags Historisch Museum.

Beste lezer,

Afgelopen zomer verbrak Mark Rutte een record: hij mag zich de langstzittende premier van Nederland noemen. Hij vervult het ambt nu een kleine twaalf jaar en heeft menig diplomatieke horde moeten nemen in de afgelopen termijnen. Veel van zijn politieke besluiten zullen niet in de toekomstige geschiedenismethodes terechtkomen, maar Ruttes record is wel een mooi startpunt om in de maatschappijleer- of geschiedenisles te bespreken wat wél de geschiedenisboeken zal halen. In deze *Kleio* belichten we politieke en diplomatieke onderwerpen en personen uit verschillende tijdvakken. Of het nu gaat om een middeleeuwse vorstin, de enige Nederlandse paus, een Nederlandse diplomaat in Spaanse dienst in tijden van opstand of om de definitie van democratie.

‘Veel van Ruttes besluiten zullen niet in de methodes komen, maar zijn record is een mooi startpunt om te bespreken wat wél de geschiedenisboeken zal halen’

De politieke rode draad door onze artikelen is niet ingegeven door het record van Mark Rutte, integendeel. Ver voor de zomer namen de redacties van *Maatschappij en Politiek (M&P)* – het vakblad voor docenten maatschappijleer – en *Kleio* het initiatief om samen een themanummer te maken. De redacties van *M&P* en van *Kleio* reiken in dit omdraainummer interessante en tegelijkertijd complexe (historisch-)politieke onderwerpen aan die voer kunnen zijn voor goede gesprekken tijdens onze lessen. En dat is een van de vele overeenkomsten tussen onze vakken.

Ik wens u een inspirerend schooljaar toe!

Daan van Leeuwen is hoofdredacteur van *Kleio*.

- 8 Carla Hoetink... en de geschiedenis
- 17 Boeken
- 34 VGNnieuws
- 36 Recensie
- 37 Kleiokrant
- 38 Column: Jelte Posthumus | Colofon

Portret van Johann
Gottfried von Herder,
door Gerhard von
Kügelgen, 1809.
Collectie Tartu
Universiteit, Estland.

Het volk regeert! Maar wie is het volk?

Problemen bij de eenvoudige definitie van democratie

Wij leren onze leerlingen dat in een democratie het volk mag beslissen. Dat klinkt eenvoudig. Toch passen bij deze simpele beschrijving een drietal stevige vraagstukken. Want wie is het volk, wat is de grens van de politieke invloed en hoe moet het volk regeren? Interessante kwesties waar leerlingen over na kunnen denken. In dit eerste deel van het drieluik over democratie buigen we ons over de definitie van 'het volk'.

Quinten Koster is
redacteur van *Kleio*.

Als het volk beslist, is de vraag die al snel gesteld kan worden wie nu precies bij het volk hoort. Hierover zijn drie visies mogelijk: het volk is een natuurlijk gegeven waar je verder geen invloed op hebt, of het is een vrije keuze, of het is een kunstmatig opgelegde verdeling. Deze kwestie staat centraal bij het begrip nationalisme. Tegenwoordig heeft dit begrip in het Westen een

nare klank gekregen. Vooral omdat het vanaf de Tweede Wereldoorlog synoniem is komen te staan met vreemdelingenhaat en xenofobie. Nationalisme is hierbij gereduceerd tot een legitimatie om bepaalde bevolkingsgroepen buiten de samenleving te stellen. Nationalisme is voor de aanhangers van deze gedachte uitsluitend een raciale kwestie. Het eigen volk is volgens hen superieur aan alle

andere volken en de vermenging van rassen heeft een 'homeopathische verdunning' van de eigen raciale kwaliteiten tot gevolg. De angst dat de eigen volkscultuur wordt verdrongen door inferieure invloeden staat tegenwoordig bekend onder namen als: omvolkingstheorie, de theorie van de 'grote vervanging' of het internationale 'white genocide'. En als het niet geassocieerd wordt met dit soort ideologieën, dan wordt nationalisme wel verbonden aan terroristische organisaties die vaak met geweld hun eigen regio van het grotere geheel willen afscheiden.

Toch was nationalisme aanvankelijk geen besmet begrip. Het was lange tijd juist een factor die de verschillende groepen binnen een land samenbond. Het was een positieve kracht die de nadruk legde op een gezamenlijke toekomst. Nationalisme kan een land helpen hervormen en moderniseren, doordat het volk collectief een gezamenlijk doel nastreeft. Want de echte kracht van nationalisme is dat het een band kan scheppen tussen mensen, waar helemaal geen band tussen is.

Natuurlijk volk

De oorspronkelijke discussie rond nationalisme richtte zich vooral op de afbakening van wat het volk nu precies is. Er zijn verschillende manieren om naar het begrip volk te kijken. Een van de eerste denkers die geprobeerd heeft dit te beschrijven was Johann Gottfried von Herder (1744-1803). Herder leefde tijdens de romantiek. De romantische stroming was een reactie op de kille rationaliteit van de verlichting die in de achttiende eeuw in Frankrijk tot bloei was gekomen. En als romanticus had Herder een sterke voorkeur voor alles wat natuurlijk was. Volgens Herder was de wereld van nature verdeeld in verschillende naties of volken (voor Herder waren natie en volk synoniemen). En iedere natie had haar eigen kenmerken en karakter. Deze waren gevormd door geografische en natuurlijke omstandigheden waarbinnen dit volk leefde. Deze omstandigheden beïnvloedden de leefwijze van die natie, die mettertijd in karakter verinnerlijkt en vooral in de taal zichtbaar werd. De staat was slechts een kunstmatige machine, de natie was het natuurlijke organisme. Herder plaatste zo de staat tegenover het volk of de natie. Hij zag echter dat de Duitse adel steeds meer de Franse cultuur kopieerde. Dit overnemen van Franse culturele kenmerken (zoals het Frans als adellijke spreektaal) was in zijn ogen onnatuurlijk en niet goed. De oorspronkelijke Duitse volksaard was gelukkig nog wel te herkennen bij het gewone volk, dat nog niet door de Franse cultuur was beïnvloed. Daarom barstte naar aanleiding van Herder een grote zoektocht naar de ziel van de natie los. De nadruk lag hierbij op de taal, wat leidde tot een groeiende interesse voor oude teksten waarin het nationale karakter tot uitdrukking zou komen. Het was een zoektocht naar de jeugd van

de natie en naar de wortels van de eigen identiteit. Mensen als de Duitse taalkundige broers Jacob en Wilhelm Grimm stortten zich om die reden op de volksverhalen.

Het idee van het oorspronkelijke volk, dat daarbij steeds meer in cultureel-etnische termen werd begrepen, was de basis voor de 'ware' gemeenschap binnen de Duitse romantiek. Deze populistische visie werd vervolgens een belangrijk onderdeel van de diverse nationalistische bewegingen binnen het Habsburgse, Russische en Ottomaanse Rijk. Maar door de nadruk op de cultureel-etnische kenmerken van het volk werden ook de verschillen tussen de naties duidelijker, waarbij het gevoel van eigen superioriteit vaak werd verbonden aan een goddelijke missie. Ruim honderd jaar nadat Johann Gottfried von Herder zijn nationalistische ideeën had beschreven werden deze gecorrumpereerd overgenomen door de nazi's. Toch kan Herder niet in één adem met het nationaalsocialisme genoemd worden. Herder was in tegenstelling tot die populistische nationalisten niet van mening dat er een rangorde bestond tussen de verschillende volken. Herder was theoloog en hij geloofde juist dat ieder volk in de ogen van God gelijkwaardig was. ▶

Illustratie door Anton Pieck bij de sprookjes van Grimm, 1940.

1 Uit nationalistisch oogpunt (met een knipoog) is het hier interessant te noemen dat Renan deze invloedrijke lezing in eerste instantie in 1875 in Leiden gaf. Pas zeven jaar later droeg hij aan de universiteit van Parijs de beroemd geworden aangepaste versie voor.

2 Ethniciteit wordt bepaald door een gedeelde geografische herkomst en culturele kenmerken, zoals taal, religie en tradities. Renan stelt hier dat etniciteit niet bestaat en dus niet de basis van nationalisme kan zijn. Dit idee werd later verder uitgewerkt door Eric Hobsbawm in zijn boek *The Invention of Tradition* (1983) en door Benedict Anderson's *Imagined Communities* (1983).

3 Als in een les over nationalisme Elzas-Lotharingen als voorbeeld gegeven wordt, is het erg waardevol om het eigenbelang van zowel de Duits-nationalistische visie als de Frans-nationalistische visie nog eens expliciet te benoemen. Duits-nationalisten wijzen op de culturele overeenkomsten om hun claim te ondersteunen, terwijl Fransen vooral wijzen op de vrije keuze van de lokale bevolking die 'toevallig' ook in het voordeel van Frankrijk was.

Eigen keuze

Een tweede persoon die voor het nationalisme en de afbakening van het begrip volk belangrijk was, was Ernest Renan (1823-1892). Deze Franse filosoof zag hoe het net ontstane Duitse Keizerrijk na de Frans-Duitse Oorlog Elzas-Lotharingen annexeerde. Dit gebied behoorde tot dan toe tot Frankrijk, maar Duitsland gebruikte nationalistische argumenten om zich deze streek toe te eigenen. Ook al was dit tegen de zin van het grootste deel van de plaatselijke bevolking. Een meerderheid sprak Duits, en een aanzienlijke groep uit de streek was protestants, desondanks wilde het liever bij het katholieke Frankrijk blijven. De Duitse nationalisten vonden echter dat deze beide culturele eigenschappen, taal en religie, naadloos aansloten bij de Duitse volkscultuur. Daarom gingen zij ervan uit dat de bevolking uit de regio bij het Duitse volk en dus bij de Duitse natie hoorde. En omdat de Duitse nationalisten net als Herder redeneerden dat de geografische omstandigheden bepalend waren voor de culturele vorming, hoorde de streek Elzas-Lotharingen dus bij Duitsland.

Deze voor de Fransen pijnlijke gebeurtenis inspireerde Renan tot het geven van de lezing *Qu'est-ce qu'une nation?* Hierin werden alle nationalistische argumenten die gebaseerd waren op de ideeën van de Duitser Herder op rationele wijze gefileerd.¹ Zo zijn volgens Renan geografische argumenten niet steekhoudend omdat alle strategisch waardevolle gebieden dan door iedereen als 'natuurlijk deel' van de natie geclaimd konden worden. En een

natie afbakenen op basis van religieuze voorkeur zou betekenen dat mensen geen vrije wil zouden hebben. Ditzelfde geldt ook voor een definiëring op basis van linguïstische kenmerken.² De ideeën van Renan lagen wat dat betreft in lijn met die van John Locke (1632-1704), die stelde dat de mens een *tabula rasa* was. Alles moet aangeleerd worden, dus ook cultuur en taal. Mensen gedragen zich niet op een vastgestelde manier omdat ze tot een bepaalde natie behoren. Volgens Renan was een natie daarom primair een politieke gemeenschap die berust op vrijwillige deelname van haar onderdanen. Die gemeenschap is geworteld in een gedeeld verleden en heeft een gezamenlijke toekomst. Dit betekent dat naties niet onveranderlijk zijn, maar het resultaat zijn van historische ontwikkelingen die er ook toe kunnen leiden dat naties opgenomen worden in andere eenheden of zelfs helemaal kunnen verdwijnen.³

Volk als middel

Bij zowel Herder als Renan bepaalt het volk dus de samenleving. Voor Herder bepaalt de natuur bij welke samenleving (of natie, of staat) het volk hoort. En volgens Renan is het vooral een rationele keuze. Maar een staat kan ook *zelf* bepalen welke individuen tot de natie (en dus ook het volk) behoren; wie wel of niet tot een volk of natie behoort, kan ook door de lokale elite gestuurd worden. Het onderdeel zijn van een bepaald volk

'Alles moet aangeleerd worden, dus ook cultuur en taal. Mensen gedragen zich niet op een vastgestelde manier omdat ze tot een bepaalde natie behoren'

is in dat geval niet natuurlijk en vaak ook niet echt vrijwillig. Al kan het met de juiste propaganda wel als zodanig verkocht worden. Dit door de staat of de elite opgelegde nationalisme ontwikkelde zich met name als reactie op de napoleontische oorlogen, die misschien wel gezien kunnen worden als de belangrijkste verspreider van het nationalisme. De Europese vorsten zagen hoe succesvol deze 'kleine' generaal was. Het nationalisme dat in Frankrijk door de Franse Revolutie was opgekomen werd beoordeeld als de sleutel tot zijn opmerkelijke successen. Om zich te wapenen tegen de Franse dreiging werden daarom ook in andere landen de nationalistische gevoelens opgewekt.

Dit staatsnationalisme had over het algemeen een open en inclusief karakter. De bevolking, met hun eigen regionale en lokale culturen, moest binnen de grenzen van de staat zoveel mogelijk tot één natie worden gesmeed. Een van de manieren om natievorming te stimuleren was door nationaal

Portret van Ernest Renan, door J.M. Lopez, Parijs.

onderwijs te faciliteren. De leerlingen kregen zo de nationale normen en waarden aangeleerd. Geschiedenislessen vergrootten de nationale trots. En taallessen smeedden een linguïstische eenheid. Een tweede manier om het nationale gevoel te vergroten was door de nationale infrastructuur te verbeteren. Zo werden achtergestelde regio's beter bereikbaar. De gebieden die voorheen ver van de commerciële centra af lagen, konden opeens een grotere economische rol gaan spelen. De afstand tussen het hart van de natie en haar periferie werd hierdoor niet alleen qua reistijd en economie kleiner, maar ook de onderlinge verschillen in de bevolking werden steeds kleiner. En de toegenomen welvaart vergrootte ook de vraag naar onderwijs, waarmee de nationale eenheid ook in die gebieden verder benadrukt en versterkt kon worden. Tot slot speelde ook de dienstplicht een belangrijke rol. Doordat vanuit het gehele land jonge jongens uit de vertrouwde omgeving werden weggetrokken om elders tot een homogene eenheid gevormd te worden, ontstond een verbondenheid die voorheen zo goed als onmogelijk te bereiken zou zijn geweest. In Frankrijk waren deze veranderingen vooral het gevolg van de revolutie. En door de buitenlandse aanvallen op Frankrijk vanwege de revolutie, en de successen van Napoleon tegen dit vijandige Europa, werd het gevoel één Frans volk te zijn verder verstevigd.

De triomftocht van Napoleon door Europa maakte het enorme potentieel aan kracht dat nationalisme in zich had voor alle landen duidelijk.

In zijn voetsporen ontsprongen diverse nationalistische bewegingen die meenden de belangen van het volk te behartigden. Deze bewegingen waren misschien wel de belangrijkste factor voor de vereniging van Duitsland en Italië in de negentiende eeuw. Aan de andere kant zorgden nationalistische gevoelens er later ook voor dat oude multi-etnische staten, zoals Oostenrijk-Hongarije of het Ottomaanse Rijk, uit elkaar vielen. En nog steeds is het nationalisme een belangrijke politieke factor in Noord-Ierland en Spaans-Baskenland. Dit zorgt ervoor dat de discussie over wie nu precies tot een volk behoort nog altijd relevant is. Het is daarom zeer waardevol om tijdens lessen over (moderne) democratie ook denkers als Herder en Renan aan de leerlingen voor te leggen, en aan de hand van hun ideeën zelf eens te onderzoeken wanneer je nu eigenlijk tot een volk gerekend kan worden. ■

De Nationale Ordes van het Legioen van Eer worden voor de eerste maal uitgereikt door Napoleon Bonaparte, 14 juli 1804. Schilderij door Jean-Baptiste Debret, 1812. Collectie Paleis van Versailles.

Drieluik over het volk

In deel twee en drie van het drieluik over 'het volk' van Quinten Koster leest u over de grenzen van de politieke invloed en hoe het volk het beleid kan bepalen. Deze twee artikelen vindt u op www.vgnkleio.nl.

Verder lezen

L.H.M. Wessels & T. Bosch (red.), *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden* (Vantilt, Nijmegen 2012).

Carla Hoetink

Carla Hoetink is politiek historicus en universitair docent aan de Radboud Universiteit. Ze promoveerde in 2018 op een geschiedenis van de naoorlogse parlementaire cultuur en publiceerde het bijbehorende boek *Macht der gewoonte. Regels en rituelen in de Tweede Kamer na 1945*. Sinds 2021 is ze tevens als onderwijscoördinator verbonden aan de landelijke onderzoekschool voor politieke geschiedenis.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Kennis van het verleden is op verschillende manieren en op verschillende niveaus van nut. Op het kleinste individuele niveau, voor jou en mij persoonlijk, tot op het niveau van de verhoudingen tussen internationale grootmachten. Het meest fundamenteel voor mij is dat geschiedenis je leert om een open oog te houden voor de verschillende groepen en perspectieven die in een samenleving leven. Door werelden van vroeger te bestuderen, ontwikkel je bijna als vanzelf een 'empathisch vermogen': het vermogen om je in een ander te verplaatsen. Je moet sowieso inlevingsvermogen ontwikkelen om iets te kunnen begrijpen van een tijd waarin je zelf niet hebt geleefd.

In die zin geloof ik dat geschiedenis aanzet tot *engagement* – in de neutrale zin van het woord. Ikzelf raakte onlangs weer geïnspireerd door een uitspraak van de Oostenrijkse schrijver Stefan Zweig (1881-1942), een van mijn favoriete auteurs als het gaat om het begrijpen van de Europese geschiedenis begin twintigste eeuw. 'De geschiedenis herhaalt zich niet,' zei Zweig eens, 'maar ze herinnert ons aan een bepaald type mensen en aan bepaalde soorten gebeurtenissen.' Oftewel: een gebeurtenis doet zich nooit een tweede keer voor, maar mensen kunnen zichzelf wel herhalen. Ik zie het als een taak van de historicus om zulke patronen in menselijk gedrag voor het voetlicht te brengen.

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen op school?

Van mijn basisschool herinner ik mij alleen nog flarden. Dat ligt niet aan de meester die in de hogere klassen geschiedenis gaf; dat was een enorm bevlogen verteller. Ik herinner mij nog een les over de jagers en verzamelaars in Nederland, met een prachtige tekening in ons boek. Van mijn middelbare school herinner ik mij veel meer, om verschillende redenen. Omdat de inhoud mij steeds meer begon te boeien, vanwege de bevlogenheid van onze leraren, maar ook vanwege de controverse rond een van hen: een docent met een prominent verleden in de extreemrechtse Centrumpartij. Daar had ik toen gezegd 'wel een mening over' (inmiddels ben ik wat genuanceerder), die er zeker aan heeft bijgedragen dat ik geschiedenis ben gaan studeren.

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

Ik kijk de laatste jaren vooral naar series en films in de sfeer van Downton Abbey, over de *upper* en *lower classes* in Europa en de VS. Ik kijk ook naar fictie over hedendaagse politiek. Maar de historische films die het meeste indruk op mij hebben gemaakt, zijn toch de films over de Tweede Wereldoorlog. *Schindler's List* van Steven Spielberg uit 1993 bijvoorbeeld, en de negen uur durende documentaire *Shoah* uit 1985 van Claude Lanzmann. *Schindler's List* zag ik voor het eerst tegen het einde van mijn vwo. Van *Shoah* zag ik pas grote delen toen ik al geschiedenis aan de universiteit doceerde. Empathie-ontwikkeling ten top, natuurlijk. Maar *Shoah* waarschuwt je ook voor de morele 'overbetrokkenheid' die de naoorlogse generaties soms kenmerkt. Dat doet me dan weer denken aan een fameuze quote van Lady Violet in Downton Abbey: 'Does it ever get cold on the moral high ground?'

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

Als ik dicht bij mijn eigen politiek historische onderzoek blijf, zou ik toch zeggen: het Binnenhof. Niet zozeer als 'centrum van de macht', maar als plaats waar in de meest uiteenlopende vormen politiek wordt gemaakt. Van Oldenbarnevelt werd er geëxecuteerd, stadhouders hielden er feesten en partijen, nazi's paradeerden er, Thorbecke en Groen van Prinsterer debatteerden er, en scholieren demonstreerden er. Het is nog altijd dé plek waar de werelden van politiek en samenleving samenkomen.

Welke historisch persoon spreekt u het meest aan?

Dat varieert nogal, afhankelijk van het laatst gelezen boek, de laatst bekeken film of de laatst verzorgde les. Ik was onlangs bij de 25e editie van de Burgemeester Dales Lezing. Jaarlijks wordt er een spreker uitgenodigd om een visie te geven op de werking van artikel 1 van de Grondwet. De naamgever aan de lezing, Ien Dales, was van 1987 tot 1989 burgemeester van Nijmegen en daarna minister van Binnenlandse Zaken. In haar functie van minister verdedigde zij in 1993 de Wet Gelijke behandeling en stond zij pal voor bescherming tegen discriminatie. Het ging die avond ook over Dales' persoonlijke betrokkenheid bij dit onderwerp, haar pogingen om haar eigen persoonlijkheid – haar vrouw-zijn en haar seksuele gerichtheid – buiten de politiek te houden. Ze wilde er geen statement van maken en maakte juist daardoor natuurlijk ook een statement. Zo'n persoon blijft me dan nog wel even bezighouden: wat bracht haar ertoe politiek actief te worden, en wat in de Nederlandse samenleving maakte dat zij deze afweging maakte?

Ien Dales aan het woord in de Tweede Kamer, 1984. Foto: Rob Bogaerts. Nationaal Archief/Anefo.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Voor de ontwikkeling van dat empathisch vermogen is het van belang dat er in het geschiedenisonderwijs zoveel mogelijk verschillende perspectieven aan bod komen, en leerlingen zich bewust worden van hun standplaatsgebondenheid. Dat kan nog altijd het beste, denk ik, aan de hand van primaire bronnen.

Welke historische periode spreekt u het meest aan?

De periode van de 'moderne geschiedenis' en de 'hedendaagse geschiedenis': vanaf de Franse Revolutie tot nu.

'Het meest fundamenteel voor mij is dat geschiedenis je leert om een open oog te houden voor de verschillende groepen en perspectieven die in een samenleving leven'

Denkt u dat de 49 kenmerkende aspecten die leerlingen moeten kennen voor het eindexamen enig nut hebben voor het geschiedenisonderwijs?

Ik zit niet genoeg in de huidige onderwijspraktijk om daar echt iets zinnigs over te kunnen zeggen. In het algemeen vind ik dat je zonder een degelijke kennisbasis geen deugdelijke redenering kunt opzetten. Uit het hoofd leren van feitjes zou echter geen doel op zich moeten zijn. Ik zag laatst op Twitter een foto voorbijkomen van een kladvel waarop een leerling alle aspecten met een soort letters als ezelsbruggetje onder elkaar had gezet. En zelf daarbij opmerkte: 'Dit kan toch niet de bedoeling zijn van het vak?'

Welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

Ik denk dat ik dan opnieuw uitkom bij Stefan Zweig. Zijn autobiografische kroniek *Die Welt von Gestern* vind ik een van de meest indrukwekkende boeken over de worstelingen op het Europese continent aan het begin van de vorige eeuw. Onlangs verscheen ook een bundeling van drie lezingen van Zweig: *Aan de Europeanen van vandaag en morgen*, bijeengebracht en vertaald door Thomas Huttinga. 'Zelden was de atmosfeer van de wereld (met name van ons oude Europa) zo vergiftigd door wantrouwen, verdeeldheid en angst.' Helaas weer behoorlijk actueel.

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u heeft gehad?

Ik bezocht laatst in Parijs in het Musée Nissim de Camondo, het begin twintigste-eeuwse woonhuis van een Joods-Franse bankier. Het is een prachtig authentiek woonhuis, nog helemaal in de staat zoals de hoofdbewoner het in 1935 achterliet: van de salon boven tot de vertrekken van het personeel beneden. In het bijkamertje bij de eetzaal, waar het servies stond uitgesteld, vertelde de *audio guide* dat De Camondo hier het liefste zat als hij alleen at: in een klein kamertje, tafel voor hem alleen gedekt, te midden van zijn geliefde porselein. Dat voelde wel enigszins als een historische ervaring, daar te ervaren hoe rijkdom en eenzaamheid in een ruimte kunnen samenvallen.

De bijkamer met het porselein in Musée Nissim de Camondo.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen wat zou dan het onderwerp zijn?

Dat zou dan gaan over het onderwerp waar ik me vanaf september in mag gaan verdiepen: ruimte voor protest in Nederland. Ik onderzoek hoe op decentraal niveau democratie en openbare orde botsten in praktijken van en discussies over protest sinds 1919. Wat leert deze botsing ons over de ruimte voor protest in Nederland in de twintigste eeuw, over de veranderingen die daarin zijn opgetreden, en de vormen en opties die zijn uitgesloten of toegenomen? ■

Daan van Leeuwen is hoofdredacteur van *Kleio*.

Wat is een kenmerkend aspect?

Het lijkt een jaarlijks terugkerend ritueel rond de centrale examens geschiedenis: het debat rond de kenmerkende aspecten. De term is inmiddels zo vast verankerd geraakt in het idioom waarin geschiedenisleraren zich over hun vak uitdrukken, dat nog maar zelden gekeken wordt naar de oorspronkelijke bedoeling of betekenis ervan. Toch is het nuttig om dat wel te doen.

Arie Wilschut is historicus, geschiedenisdidacticus en ontwikkelaar van lesmethoden voor geschiedenis. Hij was als secretaris van de commissie-De Rooy nauw betrokken bij het opstellen van het programma van tijdvakken en kenmerkende aspecten.

Een 'aspect' is volgens de Grote Van Dale: 'Elk van de zijden of kanten van iets, vanwaaruit het gekend of beschouwd kan worden.' Kenmerkende aspecten van tijdvakken zijn dus de kanten van een tijdvak waardoor je dat tijdvak leert kennen en onderscheiden van andere tijdvakken. Het is zoets als: Waar denk je aan bij de zeventiende eeuw? Wat zijn kanten van de zeventiende eeuw waardoor die eeuw zich onderscheidt van andere eeuwen? Als je zo'n vraag aan iemand stelt die enig benul heeft van de zeventiende eeuw, zal hij waarschijnlijk zeggen: 'Nou ja, de VOC en zo, de Gouden Eeuw. En o ja: absolute vorsten zoals Lodewijk XIV.' Zo werkt

'Het leren van 49 ingewikkelde volzinnen is voor geen mens een haalbare kaart. Het is een blok aan het been'

oriënterende kennis – met steekwoorden en sleutelbegrippen, niet met ingewikkelde volzinnen. De kenmerkende aspecten van tijdvakken heten niet voor niets zo. Ze zijn ooit bedoeld als een leerbaar, globaal, oriënterend programma op grote lijnen. Makkelijk te onthouden en goed bruikbaar als instrument om iets nuttigs met geschiedenis te doen. Als kader voor iets anders, niet als doel op zichzelf.

Met dat doel hebben wij destijds in de commissie-De Rooy eerst tien tijdvakken bedacht: met gemakkelijk te onthouden, associatieve namen, en ronde

jaartallen als grenzen. Maar was dat genoeg? Moest er niet nog iets bij? Wat was 'kenmerkend' voor elk van die tijdvakken? Zo kwamen we op het idee dat bij elk tijdvak een rijtje 'dingen' moest worden genoemd dat erbij hoorde. Bij de vroege middeleeuwen bijvoorbeeld: de kerstening van Europa, het ontstaan van de islam, het feodalisme en hofstelsel, of horigheid. Zo'n rijtje kan iedereen onthouden en er rijst een beeld op van wat er in die tijd aan de hand was. Niet meer en niet minder.

Geen volzinnen

Daarna kwamen de kritische kanttekeningen. Was het noemen van bijvoorbeeld 'het feodalisme' wel duidelijk genoeg? Kon je daar een examen op bouwen? Als secretarissen van de commissie-De Rooy antwoordden wij dat het om zó bekende, zó voor de hand liggende kanten van tijdvakken ging, dat iedere weldenkende geschiedenisleraar zich daar wel wat bij kon voorstellen. Nadere uitwerking was volgens ons dus niet nodig, want dan zou er een compleet behandelprogramma van geschiedenis ontstaan, en dat was nu eenmaal niet wat we met oriënterende kennis bedoelden. Maar de druk was groot om er toch volzinnen aan toe te voegen die voor leraren duidelijker zouden maken wat je bij een kenmerkend aspect moest voorstellen. Die zinnen zijn dus nooit bedoeld geweest om door leerlingen uit het hoofd te worden geleerd. Helaas is het daar op veel scholen toch van gekomen. Hadden we die zinnen maar

nooit geformuleerd... Het leren van 49 ingewikkelde volzinnen is voor geen mens een haalbare kaart. Het is een blok aan het been. Het belast leerlingen onnodig, en – wat nog belangrijker is – het verhindert het gebruik van het raamwerk van oriënterende kennis zoals het bedoeld is: als instrument om er nuttige dingen mee te doen. De zinnen wekken de indruk dat ze als doel op zichzelf belangrijk zijn. Dat is een noodlottig misverstand. Om die reden heb ik al vele jaren geleden lijsten gemaakt met korte omschrijvingen van kenmerkende aspecten die ik aan mijn studenten op de lerarenopleiding meegaf: kijk, zó kunnen je leerlingen die dingen wél leren en onthouden. In plaats van 'Het streven van vorsten naar absolute macht' volstaat ook: 'het absolutisme'. In plaats van 'De vrijwel volledige vervanging in West-Europa van de agrarisch-urbane cultuur door een zelfvoorzienende agrarische cultuur, georganiseerd via hofstelsel en horigheid' kwam te staan: 'hofstelsel en horigheid'. Zo werd oriëntatiekennis teruggebracht naar haar oorspronkelijke doel: hulpmiddel bij identificatie van tijdvakken, hulpmiddel bij oriëntatie in de tijd.

Juiste omschrijving

Ook Cito zag in dat de volzinnen geen doel op zichzelf van het examenprogramma zouden moeten zijn. In de correctievoorschriften bij geschiedenisexamens kwam te staan: 'Als gevraagd wordt naar het noemen van één van de negenenveertig "kenmerkende

Dante en Beatrice kijken naar de hoogste hemelsfeer, waar de engelen dansen. Illustratie door Gustave Doré, negentiende eeuw.

aspecten”, is een letterlijke weergave daarvan niet vereist. Er kan in de regel worden volstaan met een juiste omschrijving van het “kenmerkend aspect” of van dat deel ervan dat relevant is voor de beantwoording van de vraag (er zijn kenmerkende aspecten die uit meerdere onderdelen bestaan).’

Er kan dus worden volstaan met ‘een juiste omschrijving’. Dat betekent dat een korte typering van iets wat er in een tijdvak aan de hand was, voldoende is – mits daar dan ook iets nuttigs mee wordt gedaan. Alleen noemen van ‘het absolutisme’ zonder enig begrip van wat dat inhield en wat het impliceerde voor de bestuurspraktijk, of zonder het herkennen ervan in de context van een bron, zal niet voldoende zijn om punten te scoren. Dat is logisch. Maar de cultus die gegroeid is rond de volzinnen, moet ophouden. Een hulpmiddel voor leerlingen kan en mag niet worden omgekeerd in zijn tegendeel.

De zinsneden over ‘delen van kenmerkende aspecten’ zijn in dit verband wat merkwaardig. Volgens de definitie van Van Dale is een aspect een enkelvoudig iets, een kant vanwaaruit iets

begrepen kan worden. Als er meerdere delen zijn, zijn dat dus ook meerdere aspecten. Dat zou dan hebben moeten blijken uit het noemen van meer aspecten, zoals bijvoorbeeld bij tijdvak 9 gebeurd is. Je kunt één aspect niet opsplitsen in sub-aspecten, want dan is het geen aspect meer. Het woord ‘aspect’ is destijds door de commissie-De Rooy niet voor niets zo gekozen. Het zou dus beter zijn als Cito in dat tweede vakspecifieke correctievoorschrift de bewoordingen ‘of van dat deel ervan (...) onderdelen bestaan’ zou schrappen.

Haarkloverijen rond de tekst van het examenprogramma zijn beneden de stand van een geschiedenisleraar die zichzelf en haar of zijn vak respecteert. Ze doen meer denken aan middeleeuwse thomistische godgeleerden die debatteerden over de vraag hoeveel engelen er op de punt van een speld pasten. Geschiedenisleraren en hun leerlingen hebben wel wat beters te doen: een boeiend en belangwekkend vak, dat bruggen slaat tussen verleden, heden en toekomst op een aantrekkelijke en zinvolle wijze vormgeven. ■

INGEZONDEN BRIEF

Kenmerkende aspecten?

Dit jaar ben ik toch nog het ‘slachtoffer’ geworden van de willekeur van een geschiedenisdocent die optreedt als tweede corrector. Wat keurt hij goed of fout als het gaat om de formulering van de kenmerkende aspecten door mijn leerlingen op hun havo-examen? Ik gebruik een lesmethode waarin helder en kort de kenmerkende aspecten worden genoemd en uitgewerkt. Waar mijn leerlingen op het cse exact die korte formuleringen gebruikten, keurde de tweede corrector die steevast af en dat kostte mijn examenleerlingen veel punten, hoewel hij de cruciale onderbouwing van hun kenmerkend aspect-keuze bij het andere vraagdeel (terecht) al had goedgekeurd. Het vakspecifieke Cito-correctievoorschrift op dit onderdeel blijft vaag: ‘...een letterlijke weergave daarvan [is] niet vereist. Er kan in de regel worden volstaan met een juiste omschrijving van het “kenmerkend aspect” of van dat deel ervan dat relevant is voor de beantwoording van de vraag (er zijn kenmerkende aspecten die uit meerdere onderdelen bestaan).’ Wat volstaat hier? Hoe kort mag de ‘juiste omschrijving’ zijn? Niet duidelijk. Juist dit reproductieve onderdeel van de geschiedenisleerstof is dus afhankelijk van de voorkeur van de individuele geschiedenisdocent. Het is tenenkrommend hoe het correctievoorschrift hier welwillend is, maar feitelijk tekortschiet en docenten noopt tot eindeloze discussies en leerlingen tóch nog gefrustreerd lange zinnen uit het hoofd leren om zeker te zijn van hun zaak, al dan niet daartoe aangespoord door hun ijverige docenten. Dat was niet de bedoeling van de kenmerkende aspecten. Het gebruik van de volledige formulering van de kenmerkende aspecten is werkzaam in de les en examenvoorbereiding, maar het in het hoofd stampen ervan schiet zijn doel echt voorbij.

Laten we dit eindigen, het slaat nergens op en het is niet te doen. Ik doe een voorstel tot:

■ het publiceren van een lijst met standaard korte versies van de KA in de syllabus (of waarin met een weblink wordt verwezen naar een document met deze korte formuleringen), en/of:

■ het bijvoegen van een lijst met standaard korte versies van de KA bij het cse, en:

■ het ondubbelzinnig vermelden in het examencorrectievoorschrift hoe omgegaan moet worden met korte omschrijvingen van het KA, en welke vorm van korte omschrijvingen volstaat.

Robin van Rossum, VSO Daaf Geluk, Haarlem

Macht en invloed van een middeleeuwse vorstin

Margaretha van Bourgondië (1374-1441)

Het huwelijk van Margaretha van Bourgondië met Willem van Beieren vormde de dynastieke basis voor de Bourgondische machtsovername in Henegouwen, Holland en Zeeland in de vijftiende eeuw. Margaretha steunde haar enige kind, Jacoba van Beieren, als rechtmatig gravin van de drie vorstendommen en kwam hierdoor in aanvaring met mannelijke leden van de Beierse en de Bourgondische dynastie. Welke middelen verschafte haar macht en invloed en wat was haar rol in deze cruciale episode in de Nederlandse geschiedenis?

Margreet Brandsma is historicus, bioloog en auteur van het boek *Tussen twee dynastieën. Margaretha van Bourgondië (1374-1441), gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland.*

Door een combinatie van huwelijkspolitiek, dynastiek toeval en oorlog werd in de late middeleeuwen een groot aantal vorstendommen in de Nederlanden verenigd onder het bewind van de Bourgondische dynastie. Regionale vorstenhoven zoals het grafelijk hof in Den Haag, waar de vorst tot dan toe in samenspraak met de edelen de dienst had uitgemaakt, maakten plaats voor bureaucratische raad- en rekenkamers die werden bemand door professionals. Een deel van de bestuurlijke functies verschoof naar het centrale niveau. Zo slaagden de Bourgondische

hertogen er gedeeltelijk in om het financiële beheer van hun landen op een homogene manier in te richten. De Staten, waarin adel en steden waren vertegenwoordigd, verzetten zich echter tegen verregaande centralisatie. Zij gaven de voorkeur aan een federatief model, waarbij lokale en regionale rechten en gewoontes werden gehandhaafd. De rechtspraak bleef hierdoor grotendeels lokaal en gewestelijk georganiseerd. Op economisch gebied bood de dynastieke unie van vorstendommen belangrijke voordelen: deze bracht meer politieke stabiliteit en een gemeenschappelijke munt. Handelaren en stedelijke elites waren dan ook een belangrijke drijvende kracht achter dit proces.

Drie graafschappen

Ook Henegouwen, Holland en Zeeland kwamen in deze periode onder Bourgondisch bewind. De drie graafschappen vormden een dynastieke unie die sinds het midden van de veertiende eeuw werd bestuurd door leden van het Beierse vorstenhuis. De basis voor de Bourgondische machtsovername in deze gebieden werd gelegd door een dubbelhuwelijk dat in 1385 in Kamerijk met veel pracht en praal werd voltrokken tussen telgen van de Beierse en de Bourgondische dynastie die tevens Vlaanderen en Artesië bestuurde. Vorstelijke huwelijken hadden in deze periode weinig te maken met liefde, maar dienden vooral een politiek doel, namelijk alliantievorming. Margaretha, de oudste dochter van de hertog van Bourgondië, werd op tienjarige leeftijd in de echt verbonden met de oudste zoon van de graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland, de latere graaf Willem VI. Tegelijkertijd huwde haar oudste broer Jan met Willems zus, eveneens Margaretha geheten. Door deze dubbele echtverbintenis werd het bondgenootschap tussen de Bourgondische en de Beierse dynastie versterkt. Als een van de twee bruiden verpersoonlijkte Margaretha van Bourgondië deze band. De nauwe familierelaties brachten op termijn de mogelijkheid van dynastieke vereniging

Vorsten waren in deze tijd in hoge mate afhankelijk van een goede samenwerking met steden en leden van de elite. Er was nog geen staand leger en de vorstelijke inkomsten raakten regelmatig uitgeput. Wanneer een vorst oorlog wilde voeren, wat regelmatig het geval was, had hij de steun van Staten en steden nodig om de benodigde manschappen en middelen bijeen te brengen. In ruil daarvoor deed de vorst toezeggingen, bijvoorbeeld in de vorm van stedelijke privileges, en benoemde hij leden van de elite op invloedrijke posities binnen het bestuur. Een verstandige vorst zag erop toe dat hierbij het evenwicht tussen Hoeken en Kabeljauwen werd bewaard, want wanneer een van beide partijen te sterk werd bevoordeeld ten opzichte van de andere werd de partijstrijd aangewakkerd. Pas aan het begin van de zestiende eeuw, onder Habsburgs bewind, was de centrale staatsmacht sterk genoeg om deze met regelmaat terugkerende oprispingen van lokaal en regionaal geweld te onderdrukken en doofde de partijstrijd uit.

Links: Wapen van Margaretha van Bourgondië in een wapenboek van de Orde van Sint-Antonius, tweede helft vijftiende eeuw. Alliantieschild met heraldisch links Bourgondië en rechts Beieren. Bron: Mons, Bibliothèque universitaire. Onder: Jacoba van Beieren en Margaretha van Bourgondië bij het Beleg van Gorinchem in 1417. Schoolplaat, J.H. Isings, 1956-1957.

met zich mee, waarbij ook het hertogdom Brabant via haar kinderloze tante hertogin Johanna van Brabant was inbegrepen.

Naast alliantievorming was het voortbrengen van nageslacht de belangrijkste functie van een vorstenuwelijk. In het geval van Willem en Margaretha liet dat lang op zich wachten. In 1401 werd uiteindelijk een dochter geboren, die Jacoba werd genoemd, of eigenlijk Jacque of Jacob zoals bronnen uit die tijd vermelden. Na haar vaders dood in 1417 volgde Jacoba hem op als gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland. Zij was nog maar zestien jaar oud, onervaren en net weduwe geworden. Haar eerste huwelijk met de Franse koningszoon Jan van Touraine had geen nageslacht voortgebracht. Haar positie was daarom zwak en werd direct aangevochten: eerst door haar oom Jan van Beieren en in een later stadium door haar neef Filips, hertog van Bourgondië.

Hoeken en Kabeljauwen

De strijd om de macht in Holland en Zeeland was niet alleen een krachtmeting tussen individuele dynastieke concurrenten, maar werd sterk bepaald door de diepgewortelde partijstrijd tussen Hoeken en Kabeljauwen. Deze tweedeling binnen adel en steden was halverwege de veertiende eeuw ontstaan ten tijde van een opvolgingsconflict binnen de Beierse dynastie. De partijen hadden geen formele of ideologische grondslag. Het ging om groepen van verwanten en bondgenoten van enigszins wisselende samenstelling met een harde kern van een aantal hoge adellijke geslachten die elkaar bestreden om macht en invloed. Gedurende zo'n 150 jaar, ruwweg van 1350 tot 1500, laaide de partijstrijd telkens op wanneer het vorstelijk gezag verzwakt was, bijvoorbeeld door een conflict binnen de grafelijke familie.

Hoekse Willem

Graaf Willem VI, Margaretha's echtgenoot en Jacoba's vader, was sterk gelieerd aan de Hoekse partij. De Hoeken steunden hem rond 1400 tijdens een conflict met zijn vader, graaf Albrecht van Beieren. Als graaf voerde Willem een jarenlange oorlog tegen de Kabeljauwse heer van Arkel. Hij kwam als overwinnaar uit de strijd en voegde Gorinchem en het omringende land van Arkel toe aan de grafelijke domeinen, maar de verhoudingen werden hierdoor grondig en langdurig verstoord. Willem trad niet verzoenend op en stelde zich niet boven de partijen, integendeel: een jaar voor zijn dood zag hij erop toe dat zijn dochter en echtgenote zwoeren om de Kabeljauwse adellijke geslachten Arkel en Egmond voor eeuwig uit Holland en Zeeland te weren. Het voorspelbare gevolg was dat de Kabeljauwen Jacoba's tegenstanders steunden in de opvolgingsstrijd na de dood van de graaf in 1417. Jacoba, die in hetzelfde jaar ►

Linkerpagina: Het dubbelhuwelijk van Kamerijk (1385). Links Margaretha van Beieren en Jan van Bourgondië, rechts Willem van Beieren en Margaretha van Bourgondië. Miniatuur uit de Breslauer Froisart. Bron: Staatsbibliotheek Berlijn.

weduwe was geworden na het overlijden van haar eerste echtgenoot, vond als rechtmatig opvolgster de Hoeken achter zich.

Vorstelijk inkomen

In zijn in 2009 verschenen biografie van Jacoba van Beieren constateerde Antheun Janse dat Jacoba's moeder de drijvende kracht was achter veel van haar daden. Inderdaad stond Margaretha haar dochter op uiteenlopende manieren bij in de strijd om de macht. Maar over welke middelen kon zij als middeleeuws vorstin nu eigenlijk beschikken om invloed uit te oefenen op het politieke proces?

‘Met de inkomsten die voortkwamen uit haar douarie kon Margaretha een netwerk van bondgenoten onderhouden’

In de eerste plaats waren dat financiële middelen. Als weduwe beschikte zij over een vorstelijk inkomen. Weduwen hadden recht op een derde deel tot de helft van de bezittingen en inkomsten van hun overleden echtgenoot, de zogenaamde douarie. Voorafgaand aan een vorstelijk huwelijk werden samenstelling en omvang van de douarie vastgelegd in een contract tussen beide ouderparen. Margaretha's douarie bestond uit een groot aantal grafelijke domeinen waaruit zij de inkomsten ontving. In Holland ging het onder andere om Texel, Wieringen, Beverwijk, Teylingen en Schoonhoven, en in Henegouwen om de gebieden rondom

haar residentie Le Quesnoy, de vestingsteden Ath en Binche en de grensstreek met Vlaanderen rondom Vloesberg en Lessen (Flobecq en Lessines). Ook de bijbehorende kastelen maakten er deel van uit. Margaretha bestuurde deze gebieden en ontving levenslang alle lokale belastingen die bij het grafelijk domein hoorden. Als aanvulling op de inkomsten uit haar domeinen ontving zij zowel uit Henegouwen als uit Holland en Zeeland ook nog een aanzienlijk jaargeld.

Meestal wordt aangenomen dat de inkomsten van een vorstelijke weduwe relatief bescheiden waren en dat de genoemde norm uit het gewoonterecht – een derde tot de helft van de inkomsten van de overleden echtgenoot – niet voor hen gold. Margaretha's inkomsten als weduwe besloegen met zo'n 21.000 pond per jaar echter een indrukwekkende 38 procent van de reguliere inkomsten die de graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland gewoonlijk uit zijn domeinen ontving. In absoluut opzicht was dit vergelijkbaar met de inkomsten die de hertoginnen van Bourgondië als weduwe ontvingen. In relatie tot de totale inkomsten van de veel vermogender hertog van Bourgondië had hun douarie echter een bescheidener omvang van slechts enkele procenten, zij het uit aanzienlijk meer vorstendommen.

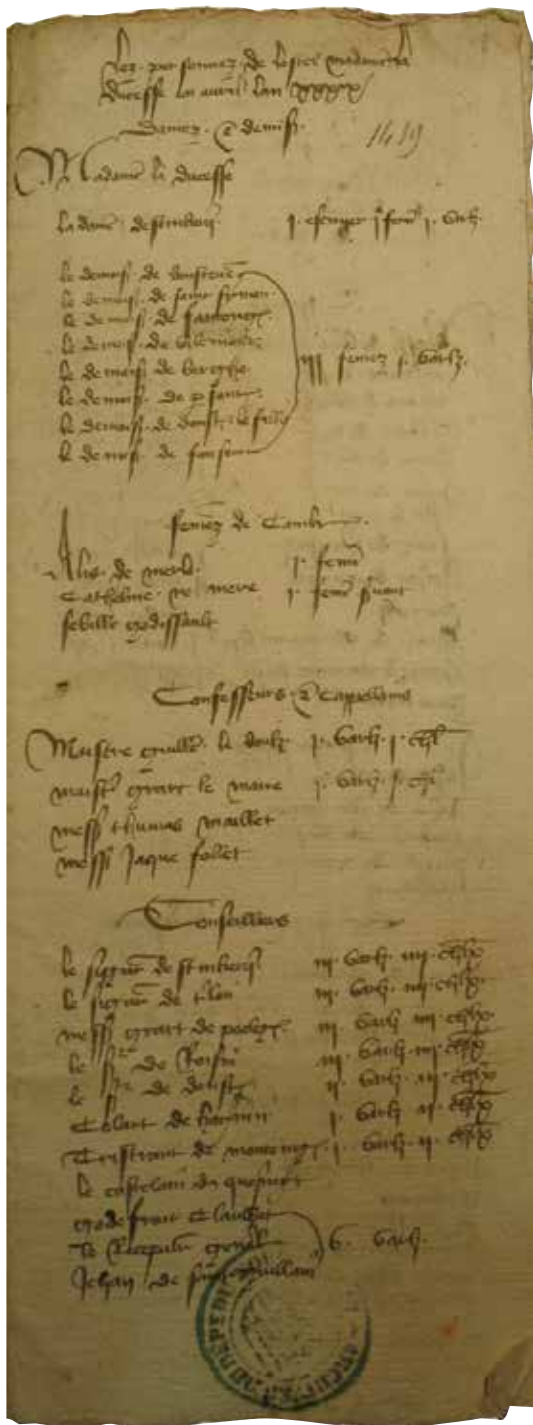
Een eigen machtsbasis

Als weduwe behield Margaretha haar vorstelijke titels, zoals gebruikelijk was. De douarie verschafte haar niet alleen inkomsten, maar vormde ook in andere opzichten haar machtsbasis. Zoals gezegd maakte een aantal strategisch gelegen kastelen er deel van uit. In Holland waren dit slot Teylingen en het kasteel van Schoonhoven. Toen Jacoba in 1425 ontsnapte uit Gent, waar ze tegen haar zin door de hertog van Bourgondië werd vastgehouden, vond ze in Schoonhoven een veilig heenkomen. Tijdens de oorlog die vervolgens uitbrak, en die tot 1428 zou duren, werd slot Teylingen ingenomen door de tegenpartij. Maar Schoonhoven bleef tot het eind in handen van Margaretha en haar Hoekse bondgenoten en was voor Jacoba een belangrijk steunpunt. De noordelijke delen van Margaretha's douarie vormden in deze periode een haard van verzet tegen de hertog van Bourgondië en zijn bondgenoten. Uit deze gebieden ontving Jacoba financiële steun, voorraden en manschappen. Tevens vonden haar bondgenoten en personen die door de Bourgondische hertog waren verbannen er een veilig heenkomen. De eilanden Texel en Wieringen, die eveneens toebehoorden aan haar moeder, vormden een uitvalsbasis voor de Hoekse vloot.

Met de inkomsten die voortkwamen uit haar douarie kon Margaretha een netwerk van bondgenoten onderhouden. Zo kon zij zich een omvangrijke hofhouding permitteren. In 1439, zes jaar na de Bourgondische machtsovername en

Margaretha van Bourgondië. Pentekening door Antonio de Succa naar een pleurant op het grafmonument voor haar grootouders, Lodewijk van Male en Margaretha van Brabant, en haar moeder Margaretha van Male in Lille, 1602. Bron: Koninklijke Bibliotheek van België.

twee jaar voor haar overlijden, bestond deze uit 160 personen. Omvang en samenstelling zijn af te lezen uit een document dat wordt bewaard in het departementale archief in Rijsel (Lille) met als bovenschrijf 'Les personnes de l'hotel Madame la duchesse en avril l'an 1439' (leden van de hofhouding van mevrouw de hertogin in april 1439). De hertogelijke titel voerde Margaretha vanwege de relatie van haar echtgenoot met het hertogdom Beieren. Het betreft een lijst met namen die is ingedeeld naar functiecategorie. De opsomming vangt aan met hofdames, kamervrouwen, geestelijken en raadsheren en eindigt met het personeel van de paardenstallen, toortsdragers, portiers, hondenverzorgers en 'overige personen', onder

wie een wapenkoning en een heraut. Naar Hollandse begrippen was deze hofhouding behoorlijk omvangrijk, maar de Bourgondische hertoginnen stak Margaretha er niet mee naar de kroon. Qua samenstelling was er sprake van een hoge mate van continuïteit met de voorafgaande periode. Velen waren al decennia aan Margaretha's hofhouding verbonden of hadden tot de entourage van haar echtgenoot of tot die van haar dochter behoord. Voor de Hollandse en Zeeuwse adellijke leden impliceerde dit een sterke vertegenwoordiging van de Hoekse partij. Margaretha's voornaamste adellijke bondgenoten waren als raadsheer verbonden aan haar hofhouding en als zodanig betrokken bij het bestuur van haar douarie en bij externe kwesties. Ook op andere manieren bood de douarie mogelijkheden om bondgenoten aan zich te binden, bijvoorbeeld als leenman. Daarnaast benoemde Margaretha in gebieden die deel uitmaakten van de douarie schouten en rentmeesters. Al deze mannen, vaak prominente edelen, vormden een netwerk van getrouwen dat aan haar en haar dochter politieke steun verleende.

Diplomatie

Margaretha zelf trad niet alleen op als voornaamste adviseur van haar dochter, maar was, zoals veel vorstinnen in haar tijd, ook veelvuldig betrokken bij diplomatiek overleg. Contemporaine kroniekschrijvers prezen haar rol in de periode 1414-1415, toen zij optrad als vertegenwoordiger van haar broer Jan zonder Vrees in zijn conflict

'Het diplomatieke spel vereiste dat tegenstanders met uiterlijk vertoon werden geïmponeerd en bondgenoten beloond'

met de Franse koning Karel VI ten tijde van de machtsstrijd tussen Bourgondiërs en Armagnacs. Tijdens haar weduwschap trad zij veelvuldig op als vertegenwoordiger van haar dochter. Het patroon van uitgaven die zijn gerelateerd aan haar hofhouding vertoonde sterke pieken in perioden van politieke crises, zoals in 1420, toen Jacoba haar tweede echtgenoot Jan van Brabant verliet en in 1425, toen haar derde echtgenoot Humphrey van Gloucester tevergeefs Henegouwen trachtte te veroveren. Margaretha's verhoogde uitgavenpatroon in dergelijke perioden hing samen met haar diplomatieke rol. Een intensivering van de externe betrekkingen zorgde altijd voor hogere uitgaven, niet alleen omdat een verblijf buiten de eigen domeinen hogere kosten met zich meebracht, maar ook omdat het diplomatieke spel vereiste dat tegenstanders met uiterlijk vertoon werden geïmponeerd en bondgenoten met ruimhartige geschenken beloond. ▶

Overzicht met leden van de hofhouding van Margaretha van Bourgondië in 1439. Foto: Véronique Flammang. Bron: Archief van Lille.

1 Jan van Boendale, *Brabantsche Yeesten* (naar ed. J.F. Willems en J.H. Bormans, 1839-1869), in: Instituut voor Nederlandse Lexicologie (samenstelling en redactie), cd-rom *Middel-nederlands* (Den Haag/Antwerpen 1998), VII 15739-45. Bron: DBNL.

Rebellie

Dat Margaretha's douarie fungeerde als haar machtsbasis blijkt ook uit de acties van haar tegenstanders. Toen Jacoba's tweede echtgenoot, hertog Jan IV van Brabant, niet in staat bleek om nakomelingen bij haar te verwekken of om haar te steunen tegen de machtspretenties van haar oom Jan van Beieren, die zichzelf had opgeworpen als graaf van Holland en Zeeland, verklaarde Jacoba haar huwelijk ongeldig. Ze week uit naar Engeland, waar ze in het huwelijk trad met koningszoon Humphrey van Gloucester. Toen Margaretha haar dochter hierin steunde werden er maatregelen tegen haar genomen. Uit een passage in *Brabantsche Yeesten*, een contemporaine kroniek, blijkt dat Jan van Brabant haar beschouwde als een rebel:

*'Ende want Vrou Jacoppen moeder vorscreven
Jeghen hertoghe Janne rebel es bleven,
Dede die hertoghe beslaen sonder cesseren
Tsjijnre taflen behoef, ende aresteeren
Al haer goede ende duwaerie, die de vrouwe
Hadde in den lande van Henegouwe
Ende in Hollant ooc voortane'*¹

'En omdat vrouwe Jacoba's moeder, hiervoor genoemd, Volhardde in haar rebellie tegen hertog Jan Deed de hertog zonder aarzeling beslag leggen, Ten gunste en ten goede van zichzelf, Op al haar goederen en haar douarie, die de vrouwe Bezat in het land van Henegouwen En vervolgens ook in Holland'

Margaretha's rebellie bestond eruit dat ze Jan van Brabant niet meer erkende als echtgenoot van haar dochter en daarom ook niet als graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland. Financiële documenten bevestigen dat in deze periode grote delen van haar douarie, zowel in Holland als in Henegouwen, door de hertog van Brabant en diens bondgenoot de hertog van Bourgondië werden ingenomen. Haar inkomsten daalden hierdoor dramatisch. Pas nadat de Bourgondische hertog de macht had overgenomen en zij zich weer coöperatief opstelde, kreeg zij opnieuw de beschikking over haar douarie en de bijbehorende inkomsten.

Verder lezen

Wim Blockmans en Walter Prevenier, *De Bourgondiërs. De Nederlanden op weg naar eenheid, 1384-1530* (Amsterdam 2000).
Antheun Janse, *Een pion voor een dame. Jacoba van Beieren, 1401-1436* (Amsterdam 2009).
Bart van Loo, *De Bourgondiërs. Aartsvaders van de Lage Landen* (Amsterdam 2019).
Robert Stein, *De hertog en zijn staten. De eenwording van de Bourgondische Nederlanden, ca. 1380-1480* (Hilversum 2014).

Tussen twee dynastieën. Margaretha van Bourgondië (1374-1441), gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland, *Margreet Brandsma* (Verloren, Hilversum 2022), 304 blz., € 29,00

Machtsoverdracht

De uitkomst van de strijd tussen de twee kinderen die voortkwamen uit het dubbelhuwelijk van 1385 is bekend: Filips van Bourgondië won en voegde Jacoba's graafschappen toe aan zijn verzameling van vorstendommen. Voorafgaand aan de definitieve machtsoverdracht in 1433 verkozen de Staten van Henegouwen hem in 1427 tot regent. Een jaar later volgden Holland en Zeeland. Bij beide gelegenheden onderstreepte Margaretha haar bijzondere positie als vorstelijke weduwe door niet deel te nemen aan de algemene verdragen, maar aparte overeenkomsten te sluiten met haar neef. Bij de Zoen van Delft, de publieke plechtigheid waarbij Jacoba de feitelijke macht in Holland en Zeeland aan Filips overdroeg, schitterde ze door afwezigheid. Ze vertrok enkele dagen later vanuit haar Henegouwse residentie Le Quesnoy om in Leiden de bij de Zoen gemaakte afspraken formeel te aanvaarden. Kort daarop erkende Filips in een oorkonde Margaretha's douarie, die met zijn instemming tijdens de oorlog vrijwel geheel door de Kabeljauwen was ingenomen. Hij beloofde haar niet meer te zullen hinderen in het bezit ervan en haar inkomsten voortaan ongemoeid te laten. Alleen het belangrijkste militaire steunpunt van de Hoeken, slot Schoonhoven, hield hij nog onder zijn eigen beheer. Margaretha kreeg het pas terug nadat aan alle voorwaarden van de Zoen was voldaan en de Bourgondische machtsovername een voldongen feit was. ■

Moed en tegenspoed.

Edelvrouwen in de Bourgondische tijd

Edward De Maesschalck
Tien edelvrouwen passeren de revue, waaronder Isabella van Portugal, Johanna de Waanzinnige en Jacoba van Beieren, die menig mannenhart sneller deden kloppen. Niet alleen van pure hartstocht, maar met name omdat de mannen de macht van deze vrouwen niet pikten.
Sterck & de Vreese | € 32,50

Pieter Quint Ondaatje. Revolutieleider in Utrecht

Paul Krijnen m.m.v. Rietje de Bruijn & Dilip Tambyrajah
Pieter Quint Ondaatje was een jonge student uit Ceylon die leider werd van de patriotten in Utrecht en ervoor heeft gezorgd dat de burgerij in de Domstad werkelijk inspraak kreeg. Een handzaam boekje, dat zeker interessant genoeg is om te bewaren. Te bestellen bij de Vereniging Oud Utrecht.
Utrechts Geveltekenfonds | € 12,95

De Nederlanden. Het lege land, 1800-1850

Auke van der Woud
Een advies: (her)lees alles van Auke van der Woud. Niet alleen uw kennis over de negentiende eeuw wordt groter, maar u

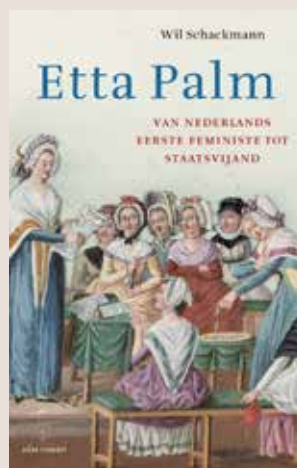
begrijpt ook waarom de sociale kwestie ooit op de agenda is gezet. In dit prachtige boek komen de jaren van koning-koopman Willem I voorbij, maar vooral wat er in de vroege negentiende eeuw veranderde in de steden en op het platteland.
Prometheus | € 35,00

Liefde in tijden van haat. 1929-1939

Florian Illies
In dit boek lees je een keer niet het geijkte verhaal over de teloorgang van de Weimarrepubliek en het begin van het nazitijdperk. De tien jaren voor het begin van de Tweede Wereldoorlog komen op bijzondere wijze tot leven, aan de hand van verhalen van verschillende kunstenaars.
Atlas Contact | € 24,99

De bus uit Mostar. 26 jonge handbalsters op de vlucht voor de oorlog in Joegoslavië

GerBen van 't Hek & Rens Lieman
Van Mostar (de stad die ooit een prachtige oude brug had) naar Oosterblokker: niet alleen om te handballen, maar vooral om de oorlog te ontvluchten. Een mooi verhaal tegen de achtergrond van de burgeroorlog na de dood van Tito.
Omniboek | € 24,99

Etta Palm. Van Nederlands eerste feministe tot staatsvijand

Wil Schackmann
Dit keer geen boek over de Koloniën van Weldadigheid (Schackmann heeft daar vier prachtige boeken over geschreven), maar over Etta Palm (1743-1799) die de Franse Revolutie in Parijs meemaakte. Vanwege haar radicale standpunten is ze niet overal geliefd... Opnieuw een erg boeiend boek.
Atlas Contact | € 22,99

Soldaten van God. De Nederlandse strijders in het leger van de paus

Kees Schaepman
Boerenzonen en ambachtslieden luisterden in de tweede helft van de negentiende eeuw naar de oproep van de paus om de Kerkelijke Staat te beschermen. Wat speelde zich af in Rome en omstreken, en hoe verging het de 'soldaten' ter plekke en na thuiskomst?
Walburg Pers | € 24,99

Inleidend betoog bij de Encyclopédie

Jean Le Rond d'Alembert
In een mooie vertaling van Jabik Veenbaas (filosoof, schrijver en kenner van de verlichting) wordt duidelijk waarom de mens volgens d'Alembert zelf moest gaan

nadenken. Verteld wordt hoe de verlichte denkers dachten en wat hun erfenis tegenwoordig is.
Wereldbibliotheek | € 24,99

De boekhandelaar van Florence. Over de renaissance, de boekdrukkunst en de veranderende kracht van ideeën

Ross King
Het is heerlijk om de boeken van Ross King te lezen: ook deze staat weer vol prachtige anekdotes – het werd in Florence verboden andermans mond in te smeren met poep – en geeft je een schitterend tijdsbeeld. Zonder drukpers geen renaissance en geen reformatie!
De Bezige Bij | € 20,00

In soldatenlaarzen. Waargebeurde verhalen van de heldhaftigste soldaten

James Patterson & Matt Eversmann
Interviews en gesprekken met soldaten die op missie werden gestuurd van Vietnam tot Afghanistan en daarbij in zeer hachelijke situaties terecht kwamen. Spectaculaire overlevingsverhalen.
Volt | € 23,99 ■

Onder redactie van **Ben Vriesema**.

Basisschool en brugklas door elkaar

Onderwijsroute 10-14 in Zwolle pakt het anders aan

Aandacht voor geschiedenis en burgerschapsvorming kent verschillende vormen en gezichten binnen het Nederlandse onderwijs. Waar vaak de leeftijd of het niveau een belangrijke factor is bij de vormgeving van de lesstof, bestaan er ook steeds meer onderwijsconcepten die hier andere keuzes in maken. Een van deze vormen is het 10-14-onderwijs.

Sebastiaan van der Laan, Seán Jongsmá en **Marit Swart** zijn als docenten verbonden aan Onderwijsroute 10-14 van Stichting Openbaar Onderwijs Zwolle (OOZ).

De scholen met het 10-14-onderwijs richten zich op de laatste twee leerjaren van het basisonderwijs en de eerste twee leerjaren van het voortgezet onderwijs. Scholen in Nederland die dit aanbieden, kennen ook onderling nog grote verschillen in aanpak, organisatie en curriculumopbouw. Er zijn initiatieven waarin de leerlingen van deze leerjaren samen in één gebouw zitten, maar daarbinnen les krijgen volgens het traditionele onderwijssysteem. Op Onderwijsroute 10-14 in Zwolle gaat dit anders. Binnen deze onderwijsroute krijgen kinderen les in stamgroepen, die bestaan uit leerlingen van alle leeftijden en alle niveaus door elkaar. Leerlingen kunnen starten in groep 7, groep 8 of klas 1. In klas 2 wordt georiënteerd op de verschillende uitstroommogelijkheden, passend bij het niveau en de manier van leren van het kind.

Samenhang tussen vakken

'Les hebben' betekent op Onderwijsroute 10-14 bijna altijd: een project uitvoeren. Het doel hierbij is de samenhang te laten zien tussen de vakken, zodat de leerling snapt hoe deze kennis later kan worden ingezet. Door deze consequente manier van kennisverwerking en koppeling met de wereld buiten school, krijgt het geleerde voor de leer-

lingen direct betekenis. Ze begrijpen veel beter waaróm en waarvóór de kennis belangrijk is. Het onderwijs is vormgegeven volgens de beginselen van *Deep Learning*.¹ De leerlingen verwerven door deze aanpak de kennis en vaardigheden die ze nodig hebben in de nog onbekende maatschappij van de toekomst. Onderwijsroute 10-14 noemt die vaardigheden 10-14-skills, gebaseerd op de zes c's van *Deep Learning*. Dat zijn (in het Nederlands): karakter, burgerschap, samenwerken, communicatie, creativiteit en kritisch denken. Hier zijn technische skills aan toegevoegd.

De vakken geschiedenis, maatschappijleer, burgerschap en aardrijkskunde zijn in deze context ingebed in het domein Mens en Maatschappij. Binnen dit domein is gezocht naar de verbinding tussen de vakken, waarbij de leerdoelen van Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) leidend zijn. Specifiek voor 10-14-onderwijs, heeft Onderwijsroute 10-14 met SLO leerdoelenkaarten ontwikkeld voor 10-14-scholen. In deze leerdoelenkaarten zijn de doelen voor het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs samengevoegd in een doorlopende leerlijn. Voor Mens en Maatschappij zijn verbindingen gelegd tussen alle vakken binnen het domein. Door middel van onderzoek naar de overlap van afzonderlijke leerdoelen per

¹ Fullan, M., Quinn, J., & McEachen, J. (2017). *New Pedagogies for Deep Learning* (First Edition) (SAGE Publications).

vakgebied én het plaatsn van de verschillende historische, aardrijkskundige en burgerschapsvormende contexten in het juiste perspectief, zijn kernconcepten ontstaan. Acht kernconcepten van acht weken vormen het curriculum van Onderwijsroute 10-14, die alle leerlingen in twee jaar doorwerken.

Leerdoelen

Binnen een kernconcept krijgen leerlingen workshops om theorie en praktijk met elkaar te verbinden. Leerlingen weten door de aangeleverde leerdoelenkaart aan welke leerdoelen ze gaan werken, bepalen hoe ze dit willen vormgeven en maken met de docenten afspraken over de verschillende stappen die moeten worden doorlopen. *Student Voice* bepaalt hierdoor mede het onderwijs.² Om ervoor te zorgen dat leerdoelen op deze manier gebruikt kunnen worden, wordt er binnen Onderwijsroute 10-14 voor Mens en Maatschappij geen gebruik gemaakt van een bestaande methode, maar wordt lesmateriaal gecreëerd dat past binnen het project.

‘Zodra leerlingen snappen hoe dit onderzoekend en ontwerpend leren werkt, ontwikkelen ze zich doorlopend en grotendeels uit zichzelf’

De leerlingen sluiten elk kernconcept af met een presentatie in een deels zelfgekozen vorm. Dat kan een filmpje zijn, een collage, een podcast, een powerpoint, een geschreven verslag of iets anders. Leerlingen worden actief gevraagd op onderzoek te gaan, nieuwsgierig te blijven en zelf oplossingen aan te dragen. Zo leren ze doorvragen, creatief denken, verbanden leggen, experimenteren en graven tot er een inzicht of een oplossing is. Zodra leerlingen snappen hoe dit onderzoekend en ontwerpend leren werkt, ontwikkelen ze zich doorlopend en grotendeels uit zichzelf.

Onderzoek naar slavernij

Alle leerlingen starten gezamenlijk met, in dit voorbeeld, het kernconcept ‘Materie, Tijd en Ruimte’. In de eerste weken leren zij bij Mens en Maatschappij over de Gouden Eeuw, slavernij en migratie. Leerlingen doen hierbij onderzoek naar de VOC en WIC en leren vanuit verschillende historische perspectieven naar deze organisaties te kijken. De leerdoelen waar de leerlingen actief aan werken, hebben betrekking op het inzien hoe gebruiken, normen en waarden, en andere morele principes door de jaren heen kunnen veranderen en standplaats gebonden zijn. Vervolgens wordt de verbinding naar de actualiteit gemaakt: hoe kijken we in het heden naar verschillende vormen van migratie en migranten in Nederland, op wat voor manieren is hedendaags racisme in Nederland een gevolg van ons verleden en bestaat er tegenwoordig nog steeds slavernij? Ook abstractere begrippen als push- en pullfactoren krijgen meer betekenis wanneer we het kunnen toepassen op de hedendaagse migratiestromingen. Als afsluiting van ‘Materie, Tijd en Ruimte’ presenteren alle leerlingen, op hun eigen manier, hun leerroute binnen het kernconcept.

Door het curriculum voor het domein Mens en Maatschappij op de manier van Onderwijsroute 10-14 vorm te geven, kan elke leerling werken aan dezelfde onderwerpen met de, bij het individuele niveau passende, leerdoelen. Verwachtingen per leerdoel zijn afhankelijk van de ontwikkeling van de individuele leerling; alle leerlingen worden bevraagd en uitgedaagd op het eigen niveau voor de vakken binnen het domein. Elke leerling volgt hierdoor zijn eigen leerroute op 10-14, tot het moment dat hij of zij uitstroomt naar de vervolgschool in klas 3. ■

² Quaglia, R. J., & Corso, M. J. (2014). *Student Voice* (SAGE Publications).

De leerdoelenkaarten voor Mens en Maatschappij en alle overige vakken zijn te vinden via de site van SLO: www.slo.nl/thema/meer/10-14-onderwijs/leerdoelenkaarten, of scan de QR-code hiernaast.

Adriaan in de leeuwenkuil van *Het leiderschap van een Nederlandse paus*

De Nederlander met de hoogste positie op internationaal niveau in de geschiedenis was waarschijnlijk paus Adrianus VI (1522-1523). Een van de weinige niet-Italianen die ooit op de pauselijke troon zaten. Maar was Adriaan Florensz opgewassen tegen de gang van zaken in het epicentrum van de kerkelijke macht? Welke rol speelde hij als leider van de katholieke kerk?

Sandrina Bokhorst is historicus, gids in Rome en cultureel ondernemer, www.persoonlijkrome.nl.

Op 28 augustus 1522 kwam de nieuwe paus Adrianus VI, acht maanden na zijn verkiezing, eindelijk aan in Ostia, de havenstad van Rome. In een klein roeibootje met slechts zes getrouwen liet hij zich van zijn schip naar de wal roeien. De reis had al lang genoeg geduurd. De kardinalen in Rome, verrast door de aankomst van de paus, hadden niet eens een wagen gestuurd. Adrianus beklom een muilezel en reed daarmee naar de stad. De symboliek van zijn nederige navolging van de intocht van Christus in Jeruzalem zal niemand zijn ontgaan. De eerste stop was de basiliek van Sint-Paulus buiten de Muren, maar omdat Rome kampte met een uitbraak van de pest drong de curie erop aan dat Adrianus hier zou blijven. Adrianus koos echter voor een sobere intocht en kroning in de Sint-Pieter, zoals de traditie wilde. Aan het eind van zijn intocht zag Adrianus voor het eerst van zijn leven de basiliek van Sint-Pieter. Dat moet een enorme indruk hebben gemaakt. De grootste basiliek van het christendom, het graf van Petrus, en het was één grote bouwput. Een deel van de oude basiliek stond nog overeind, en het nieuwe deel rond het altaar had geen dak. De volgende dag, 31 augustus 1522, vond daar in de verstikkende zomerhitte de kroning plaats. Zijn pausschap begon niet onder gelukkig gesternte. Tijdens het conclaaf na de dood van Leo X was Adrianus zelf niet aanwezig. Op dat moment vertegenwoordigde hij keizer Karel V als regent in Spanje. De situatie in Spanje was gespannen, steden waren in opstand gekomen tegen het gezag

van de keizer en Adrianus zag zich gedwongen voorbereidingen te treffen voor oorlog. Het nieuws van zijn verkiezing kwam ook voor hem totaal onverwacht. Veel zin had de Nederlander er niet in en hij zag het dan ook als een zware opgave, die hij niet kon weigeren.

Rome in 1522

De kroning van de paus was naar Romeinse maatstaven een teleurstellende en sobere bedoening. Onder de vorige paus, Leo X, werden kosten noch moeite gespaard om groots uit te pakken voor evenementen. Leo X had gezegd: 'God heeft mij het pausschap gegeven, laten we er nu ook maar van genieten.' Dat deed hij met volle teugen, waardoor hij behoorlijk corpulent was. Leo X was niet alleen een fijnproever aan tafel, hij was ook een groot liefhebber van kunst en cultuur. Hij was gefascineerd door de klassieke oudheid en benoemde de grote kunstenaar Rafaël Sanzio in de nieuwe functie van bewaarder van het klassieke erfgoed van Rome. Hij nodigde talentvolle kunstenaars en wetenschappers uit heel Europa uit om aan het pauselijke hof te komen werken. Zijn feesten en processies waren legendarisch. Op politiek gebied liet Leo X zich verstrikken in een geldverslindende oorlog. Om die te kunnen financieren zette hij de onder zijn voorgangers ingezette praktijk van de verkoop van kerkelijke functies met verve voort. Onder de begunstigen was overigens ook Adrianus, die op aandringen van keizer Karel V opgenomen werd in het kardinaalcollege. ▶

De oude Sint-Pieter-basiliek, de plek van de kroning van Adrianus VI. Getekend door Maerten van Heemskerck, circa 1530. Bron: Hofbibliotheek Wenen.

Rome

Portret van paus
Adrianus VI. Origineel
door Jan van Scorel,
1523. Deze versie is
gemaak rond 1625.
Bron: Centraal Museum.

Van oudsher was Rome het hooggerechtshof van Europa: vele juridische geschillen werden uitgevochten voor de rechtbanken in Rome. Met al die kerkelijke bezittingen had de kerk overal een vinger in de pap. Rome is misschien wel de eerste bureaucratische ambtenarenstad in de geschiedenis: een stad van klerken, notarissen en juristen. Vertegenwoordigers van alle landen hadden er een voet aan de grond. Wie carrière wilde maken, trok naar Rome. De ambitie van Rome om een universeel machtscentrum te zijn, weerspiegelde zich in het uiterlijk van de stad. In de stad die Adrianus in 1522 betrad, werd overal gebouwd en getimmerd. Nieuwe wegen werden aangelegd, kerken gebouwd, en 'kantoorgebouwen' en *palazzi* werden opgetrokken voor de kardinalen en hun staf. De bevolking van Rome leefde van het pauselijke hof. Het zorgde voor werk, eten, vertier en bescherming. Voor de inwoners was de paus in de eerste plaats stadsheer van Rome; veel vertrouwen in de onbekende paus uit het noorden hadden ze niet. Op het beeld van Pasquino verscheen een bijtend hekeldicht, waarin Adrianus werd vergeleken met de Gallische barbaren, Puniërs en Goten die Rome bedreigden in zijn voortbestaan.

Paus tegen wil en dank

Adrianus was een beetje in het pausschap 'gestruikeld'. Na het plotselinge overlijden van Leo X konden de kardinalen het niet eens worden over de opvolger. De strijd tussen het Franse en het Habsburgse kamp onder de kardinalen golfde heen en weer. Het gezegde is: 'Wie als paus het conclaaf ingaat, komt er als bisschop weer uit', en dat gold zeker voor Giulio de' Medici, de gedoodverfde opvolger van Leo X. Om uit de impasse te komen stelde hij een 'tussenpaus' voor. Een onbekende kardinaal, die niet op veel tegenstand en ook niet op veel enthousiasme kon rekenen, iemand die op de winkel kon passen tot dat de tijd voor Giulio wél rijp zou zijn. Die persoon werd gevonden in Adriaan Florensz, een Nederlander, een geleerde, een theoloog, en met indrukwekkende bestuurlijke ervaring.

Adriaan Florensz werd geboren in Utrecht in 1459. Hij studeerde in Zwolle en aan de Universiteit van Leuven, waar hij later ook docent en rector werd. Daar begon ook zijn kerkelijke loopbaan. Omdat hij bekendstond als een goed docent en als een vroom mens, werd hij gevraagd als onderwijzer voor de jonge Karel, de toekomstige

ADVERTENTIE

Foto: Julian Nyča

HOGESCHOOL UTRECHT

De genocide in Srebrenica
lessen over burgerschap
Donderdag 3 november 2022

PAX Vrede. Wie durft?

De genocide op meer dan 8000 Bosnische moslims in het Bosnische Srebrenica is een onderdeel van de Nederlandse canon. Toch worstelen veel docenten met de vraag hoe zij dit complexe onderwerp een plek kunnen geven in hun onderwijs.

Op donderdag 3 november 2022 organiseert de Hogeschool Utrecht in samenwerking met vredesorganisatie PAX een nascholingsconferentie voor docenten geschiedenis uit het voortgezet onderwijs en MBO over Srebrenica.

In de ochtend komen interessante sprekers aan het woord die hun licht laten schijnen over de gebeurtenissen in Srebrenica. 's Middags kunt u kiezen om verschillende workshops te volgen waarin handvatten aangereikt worden om Srebrenica te bespreken in de klas.

Kosten: €75,- (lunch, certificaat en cursusmateriaal inbegrepen). Studenten betalen een gereduceerd tarief van €10,-.

Programma en inschrijving: www.srebrenica.hu.nl

Het standbeeld van Pasquino, een populaire plek voor briefjes vol spot en satire. Print gemaakt door Nicolaus van Aelst en Nicolas Beatrizet rond 1582. Bron: Metropolitan Museum of Art.

keizer van het Heilige Roomse Rijk. Later vervulde Adriaan voor Karel V belangrijke diplomatieke en bestuurlijke taken, zoals het regentschap in Spanje. Dat alles maakte hem een onverwachte, maar geschikte kandidaat. Hij was ook niet jong meer en had zich niet gemeld in de politiek van de curie in Rome, dus de kardinalen verwachtten een kort en weinig invloedrijk pontificaat. En eigenlijk, als we eerlijk zijn, hebben ze een beetje gelijk gekregen.

In 1522, dit jaar 500 jaar geleden, trad hij aan als paus Adrianus VI. Zijn taak was een morele, maar ook een praktische. Als paus was hij landsheer van een groot gebied in Italië, én rechtstreeks verantwoordelijk voor talloze kerkelijke en lekenbestuurders van landgoederen en kloosters die in bezit waren van de kerk. Ook het regelen van financiën was een belangrijke taak. Daarnaast kreeg hij de rol van beschermer van de christelijke wereld, waarbij hij wel de hulp nodig had van de wereldlijke vorsten. Zijn derde rol was die van stadsheer van Rome. De machtsbasis van de paus lag daar. Wat hij deed voor zijn hoofdstad en zijn bevolking bepaalde zijn imago en zijn effectiviteit. Adrianus had daarin geen gelukkige hand. De satirische dichters van Rome hebben Adrianus meermalen op de hak genomen. Zo zeer zelfs dat Adrianus heeft overwogen om het beeld van Pasquino, waar de hekeldichten werden opgehangen, in de Tiber te gooien.

Uitdagingen

Bij zijn aantreden lagen verschillende urgente vraagstukken te wachten op daadkrachtig pauselijk optreden. Voor Adrianus persoonlijk was het dringendste agendapunt de hervorming van de curie, die moest leiden tot het herstel van het morele gezag van de kerk en haar ambtsdragers. De verkoop van kerkelijke ambten en het wereldse gedrag van de Romeinse kerkfunctionarissen moesten worden aangepakt. De grootste uitdaging op het internationale vlak waren de oprukkende Turken. Sinds de val van Byzantium

‘Een bijtend hekeldicht vergeleek Adrianus met de Gallische barbaren, Puniërs en Goten die Rome bedreigden in zijn voortbestaan’

in 1453 hadden de Ottomanen hun pijlen verder westwaarts gericht. Vooral in Zuid-Europa voelde men de dreiging. Er gingen stemmen op voor een nieuwe kruistocht, maar daarvoor was het nodig dat de eeuwige kempfanen Frankrijk en het Heilige Roomse Rijk zouden samenwerken.

Het derde grote thema voor Adrianus was potentieel het bedreigendst voor de kerk: de rebellie van Maarten Luther. Leo X had misschien gedacht dat hij met de excommunicatie in 1521 definitief had afgerekend met de hervormer, maar Adrianus ►

kreeg met het volle gewicht van een dreigende kerkscheuring te maken. Luther eiste in felle bewoordingen hervorming van het gedrag en de leefwijze van de geestelijken, en daarin kreeg hij veel bijval. Ook op theologisch gebied zette hij de aanval in, zo ontkende hij de kracht van de sacramenten, en dat kwam hem op beschuldigingen van ketterij te staan. De excommunicatie door de paus werd gevolgd door de rijksban door de keizer, uitgesproken tijdens de rijksdag in Worms in 1521. Dat betekende feitelijk dat hij vogelvrij was, maar Luther wist zich te onttrekken aan de maatregel en werd niet echt de mond gesnoerd. De geloofskwestie werd een vehikel voor sociale en politieke onrust, met name in Duitsland. Het werd een kluwen die te groot was om te ontwarren voor de Nederlandse paus.

Om dit allemaal aan te pakken was ook geld nodig. En dat was misschien wel het lastigste probleem van al: Leo X had met zijn luisterrijke hof de pauselijke schatkist uitgeput. Strengere bezuinigingen waren nodig, en die vielen samen met Adrianus' streven tot versoebing. En dat werd niet altijd begrepen – of gewaardeerd.

Het grafmonument van paus Adrianus VI in de Santa Maria dell'Anima, met midden onderin een afbeelding van de intocht van de paus in Rome. Gemaakt door Baldassare Peruzzi. Foto: Sandrina Bokhorst.

Webinar over paus Adrianus VI

Sandrina Bokhorst maakte een webinar over paus Adrianus VI, dat te zien is via tinyurl.com/pausadriaan. Het webinar kost € 17,50. Lezers van *Kleio* krijgen 5 euro korting met de kortingscode KLEIO.

Adrianus, de leider

Alsof hij wist dat hij weinig tijd had, begon Adrianus uiterst voortvarend. Al op de dag na zijn aantreden sprak hij de curie streng toe. Hij verbood ze wapens te dragen, en hun baarden moesten ze afscheren: die vond de nieuwe paus een ongehoorde uiting van ijdeltuiterij. Voortaan kregen de kardinalen een veel lager jaargeld, zodat ze niet meer zoveel konden spenderen aan luxe en wereldlijke genoegens. Zelf gaf Adrianus het goede voorbeeld: hij had een kleine staf en één Nederlandse huishoudster. Feesten werden afgeschaft, de beroemde beeldencollectie van het Belvederehof ging achter slot en grendel, en koks, kunstenaars, klerken en kamerheren werden ontslagen.

De versoebing viel bij de curie en de Romeinse bevolking niet goed. Daarmee zette de nieuwe paus de steun voor zijn beleid op de tocht. Een afwachtende houding van de curie sloeg al snel om in tegenstand en tegenwerking. Dat zou hem ook bij andere thema's parten blijven spelen.

‘Paus Adrianus zette een nog nooit vertoonde stap: hij erkende expliciet dat er misstanden waren in de organisatie van de kerk’

De nadruk die Adrianus legde op een sober en vroom leven had hij al opgepikt tijdens zijn vroegste vorming in Zwolle. Het contrast met de Italiaanse curie-kardinalen uit de leidende families was groot. Het gevoel voor decorum en inzicht in politieke verhoudingen hadden zij met de papepel ingegoten gekregen. Hun culturele bagage was groter dan die van hun paus van eenvoudiger komaf. Hun Latijn was door het Italiaanse humanisme – de studie van het oorspronkelijke Latijn van de oudheid – veel gepolijster dan dat van de theoloog uit het noorden. Tijdens zijn opleiding in Zwolle was Adrianus in aanraking gekomen met de stroming van de moderne devotie. Die schreef een sober leven en een dagelijkse morele zelfreflectie voor. Voor de paus kreeg deze dagelijkse routine zelfs voorrang boven dringende staatszaken of audiënties van gezanten en kardinalen.

Stapelen van prebenden

De grootste uitwas in de kerkelijke organisatie was de verkoop van kerkelijke ambten. Eerdere pausen hadden dat middel gebruikt om de kas te spekken. Het ging om functies op het hoogste niveau als kardinaalposten, maar ook om kanunnikplaatsen in kapittels. Een kapittel is een seculier ‘bestuur’ van een kerk, kerkgemeenschap, kerkelijk bezit, landgoed of klooster. De leden, kanunniken, kregen een inkomen, een zogeheten ‘prebende’.

In principe was het de bedoeling dat er ook taken voor werden verricht, variërend van de mis opdragen, de financiën beheren of de muziek verzorgen. Maar vele houders van prebenden kwamen nooit in de kerk waar ze hun inkomen van kregen. Er ontstond een levendige handel in deze posities en kerkelijke functionarissen konden erg rijk worden van het 'stapelen' van prebenden. Er waren wel beperkende voorschriften: een kerkelijk bestuurder mocht niet meer dan vier prebenden krijgen. Adrianus beperkte het aantal toegestane kapittelposten verder tot één.

Op het internationale vlak wilde de paus nadrukkelijk boven de partijen staan. Omdat hij de vorsten niet zover kreeg dat ze instemden met een wapenstilstand, greep hij naar zijn zwaarste wapen: het dreigen met excommunicatie. Daarmee overspeelde hij zijn hand, het maakte geen indruk meer.

De band die de paus door zijn verleden had met Karel V deed in de ogen van de Fransen afbreuk aan zijn betrouwbaarheid. Toen Frans I in 1523 brutaal Italië binnentrok, kon de paus niet anders dan zich alsnog aansluiten bij de anti-Franse liga van de keizer. Hij voelde dat als een nederlaag. Ook lukte het hem niet om de verschillende partijen te verenigen tegen de Ottomaanse dreiging.

Adrianus en Luther

In de lutherse kwestie had hij al evenmin succes. Hierin zijn de theoloog en de bestuurder in Adrianus wellicht in conflict gekomen met elkaar: als theoloog verwierp hij de opvattingen van Luther, als bestuurder deelde hij de kritiek, maar diende hij ook zijn organisatie door de storm te leiden. Bijval zocht hij bij internationaal de grootste geleerde van zijn tijd: Desiderius Erasmus. Erasmus was geen voorstander van Luther, maar deelde wel diens kritiek op de levensstijl van de geestelijken. De paus probeerde de geleerde in zijn kamp te krijgen, maar na enkele welsprekende brieven heen en weer liep dat spoor dood. De rijksban die was uitgesproken in Worms in 1521 moest nog worden bekrachtigd tijdens de volgende rijksdag in Neurenberg in 1523. De pauselijke vertegenwoordiger op de vergadering had uitgebreide instructies meegekregen van de paus. Op een zeker moment besloot hij om ook de persoonlijke instructies van de paus helemaal voor te lezen voor de vergadering. Daarin zette de paus een unieke en nog nooit vertoonde stap: hij erkende expliciet dat er misstanden waren in de organisatie van de kerk en gaf feitelijk aan dat Luther en de zijnen toch wel een beetje gelijk hadden. Tegelijk sprak hij zijn intentie uit om de ►

Luther tijdens de rijksdag in Worms in 1521. Prent door Martin Disteli, negentiende eeuw. Collectie Zentralbibliothek Solothurn, Zwitserland.

Het grafmonument van de rechterhand van Adrianus VI, de Nederlandse kardinaal Willem van Enckenvoirt (1464-1534), in de Santa Maria dell'Anima in Rome. Gemaakt door Giovanni Mangone. Foto: Lalupa.

misstanden aan te pakken. Maar in plaats van dat dit een positief effect had, voelden de aanwezige verdedigers van de kerk zich in hun hemd gezet. Zij werden impliciet als medeschuldig aangemerkt. Daarnaast was dit koren op de molen van Luther en zijn aanhangers die hun bezwaren nog eens scherper neerzetten. Op dat moment waren de posities al zo verhard dat de erkenning van de misstanden alleen maar olie op het vuur was.

Het einde van de paus

Op 14 september 1523 overleed de Nederlandse paus na een pontificaat van zo'n twintig maanden, iets meer dan een jaar na zijn aankomst in Rome. Zijn lichaam werd naar de Sint-Pieter gebracht. De geruchten van vergiftiging werden onderzocht door sectie te plegen, maar er werd niets ongewoons geconstateerd. Ook de hedendaagse wetenschap verwerpt de vergiftigingstheorie. Adrianus is een natuurlijke dood gestorven.

In het volgende conclaaf werd Giulio de' Medici alsnog verkozen tot paus Clemens VII. Hoewel hij een poging deed de grootsheid van zijn oom Leo X te doen herleven, waren die tijden definitief voorbij. Clemens VII kreeg te maken met de plundering van Rome in 1527 en de stad had jaren nodig om daarvan te herstellen.

Een belangrijke Nederlandse vertrouweling van Adrianus, Willem van Enckenvoirt, zorgde ervoor dat de Nederlandse paus een duur grafmonument kreeg in de kerk van Santa Maria dell'Anima. Van Enckenvoirt stond hem gedurende zijn pontificaat bij en Adrianus creëerde zijn adviseur vanaf zijn ziekbed nog tot kardinaal. Op het monument is te zien hoe Adrianus VI de stad binnenreed.

Nationale held?

De Nederlandse paus wordt soms als onderwerp van nationale trots herdacht. Het zou iets te maken hebben met een Nederlandse volksaard, zijn poging schoon schip te maken in het hedonistische Rome, tegengewerkt door corrupte kardinalen. Maar is dat het hele verhaal?

Vaak wordt aangegeven dat de tijd te kort is geweest om iets van zijn pausschap te kunnen maken. Maar er zijn meerdere factoren die een succesvol leiderschap in de weg stonden. Met de tegenstand die hij had gemobiliseerd in zijn eigen 'Raad van Commissarissen' was er

weinig kans van slagen. Zijn leiderschapsstijl was gebaseerd op zorgvuldig afwegen: een tactiek die beter werkt in wetenschappelijk debat dan in een snel veranderende politieke context. De invloed van de paus in het wereldlijke machts spel had hij overschat, de rol van de kerk in de Europese politiek was feitelijk op zijn retour.

'Adrianus had de invloed van de paus in het wereldlijke machtsspel overschat; de rol van de kerk in de Europese politiek was feitelijk op zijn retour'

Luther heeft hij niet binnen de kerk kunnen houden, daarvoor was het al te laat. Hoewel hij de misstanden die Luther aanviel erkende, leidde dat niet tot grootschalige hervormingen. Die kregen pas vaart na het Concilie van Trente (1545-1563), op initiatief van paus Paulus III. In plaats van uitwassen te bestrijden met een opgeheven vingertje, straf en procedures, had Paulus III het overzicht om in een complexe situatie met een geïntegreerd antwoord te komen. Er kwam een nieuwe strategie en een nieuw verhaal dat bovendien door een meerderheid van de betrokkenen werd gedragen.

Ten slotte zal ook hebben meegespeeld dat Adrianus geen ambitie had om de rol te vervullen die hij in zijn schoenen geschoven had gekregen. Als leider was het op deze manier vrijwel onmogelijk om enthousiasme op te wekken voor je programma. Toch is Adrianus niet alleen een voetnoot in de pauselijke geschiedenis. Zijn pan-Europese vredesstreven en zijn 'twee benen op de grond-mentaliteit' vormden wel degelijk een breekpunt in het pauselijk leiderschap. ■

Verder lezen

Michiel Verweij, *Adrianus VI. De tragische paus uit de Nederlanden* (2011).

Twan Geurts, *De Nederlandse paus. Adrianus van Utrecht* (2017).

Gigliola Fragnito, 'Cardinals' courts in Sixteenth-Century Rome', in: *The Journal of Modern History* (1993).

Henk van Gessel, *Pasquino. Spot en satire in Rome* (2006).

Kiezen tussen koning en stadhouder

De tweestrijd van Philibert van Serooskerke

Wat bewoog een gewestelijk bestuurder van Zeeland om de kant van de Spaanse koning te kiezen en niet die van zijn directe meerdere Willem van Oranje? Hij moet hebben geworsteld met zijn belofte van trouw aan de koning en de noodzaak tot bescherming van de bevolking in zijn ambtsgebied.

Proefschrift en boek

Dit artikel is gebaseerd op het proefschrift dat Adriaan van Riemsdijk in november 2021 verdedigd heeft aan de Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit Religie en Theologie. De bewerking van het proefschrift verschijnt binnenkort bij Uitgeverij Verloren. In deze biografie worden de politieke keuzes beschreven die een gewestelijke bestuurder tijdens de Opstand moet maken als vertegenwoordiger van het centrale gezag, terwijl hij ook de instituties en de bevolking van zijn ambtsgebied behoort te beschermen. Het artikel geeft een overzicht van de opbouw van het boek.

Philibert van Serooskerke (1537-1579) is rentmeester-generaal van Zeeland Bewestenschelde voor koning Filips II van Spanje. De koning is landsheer in de Habsburgs-Bourgonische Nederlanden en als zodanig graaf van Zeeland. Sinds 1564 is Philibert zijn 'vicomte', (*vice comes* in het Latijn) dus 'plaatsvervangend graaf' met als titel burggraaf van Zeeland. Oorspronkelijk is dit een militaire functie ter coördinatie van het middeleeuwse verdedigingssysteem van burchten op de belangrijkste eilanden van Zeeland, zoals op Walcheren de burchten Middelburg, Domburg, Souburg ('zuidburcht') en Popkensburg. Maar in de loop van de zestiende eeuw is de defensie een zaak van de steden geworden en van de provinciale admiraliteit, die onderdeel is van de Spaanse vloot. Daardoor is Philiberts rang van burggraaf vooral een eretitel geworden. Van feitelijk groter belang is zijn hoedanigheid van Raad des Konings, die gepaard gaat met de hoogste Zeeuwse ambten: opperbalkjuw en opperdijkgraaf. Philibert van Serooskerke is in deze provincie dus de 'hoogste officier'. Zijn directe meerdere is Willem van Oranje, stadhouder in Holland en Zeeland, maar anders dan de stadhouder blijft Philibert de koning wel trouw.

Adriaan van Riemsdijk is jurist en auteur van het boek *Philibert van Serooskerke (1537-1579). Een Zeeuw in dienst van de Spaanse koning*. Hij schreef eerder onder meer *Fabrice de Basse-court (1578-1650). Priester en dominee, over het ontstaan van de Waalse kerken in Nederland*.

Eenheid der Nederlanden

Een van de aspecten van het conflict tussen de Spaanse koning en zijn vazal Oranje is dat beiden de eenheid der Nederlanden nastreven als ideaal. Ieder echter met een verschillend politiek doel: Filips II beoogt een gecentraliseerde staatsvorm, te regeren in vorstelijk absolutisme, gekoppeld aan handhaving van de roomse religie met uitsluiting van elke andere godsdienst. Oranje beoogt de eenheid van de Nederlanden in gewestelijke verscheidenheid, met godsdienstvrijheid en bestuur door 'eigen edelen'. De vraag die (in dit artikel en in mijn boek) centraal staat, is: wat zijn Philiberts beweegredenen tot bewuste medewerking aan de verwezenlijking van Filips' eenheidsideaal? De motieven voor de politieke keuzes die Philibert maakt, zijn religieus van aard. Geloof en trouw gaan in het Latijn samen in het begrip *fides*. Dit thema wordt in het boek uitgewerkt met de nadruk op *fides* als cultureel bepaalde notie. ▶

Philibert van Serooskerke. Tekening door H. Pothoven naar een schilderij, 1784. Zeeuws Archief.

De voor- en achterzijde van kasteel Popkenburg. Tekening door I. Hildernisse, 1695. Zeeuws Archief.

Na een omschrijving van het doel van het onderzoek en de historische context, volgt de familiale achtergrond van de hoofdpersoon als telg van een Zierikzees patriciërs geslacht dat opklimt tot hoge provinciale functies. Philiberts studie in Leuven bepaalt in belangrijke mate zijn maatschappelijke bestemming. Zijn beginfuncties sinds 1564 worden beschreven evenals zijn vriendschappen in deze levensfase en zijn twee huwelijken. Dan in politieke context: het begin van de 'troebelen' met hagenpreken in de duinen, beeldenstorm, geloofsrepressie, het Verbond der Edelen (zonder Zeeuwen!), en de angstaanjagende 'landgangen' door Watergeuzen. Vervolgens de mislukte inval op Walcheren (1567) door de militante calvinist Jan van Toulouse, opsteller van het Smeekschrift der Edelen en broer van Marnix van Sint-Aldegonde.

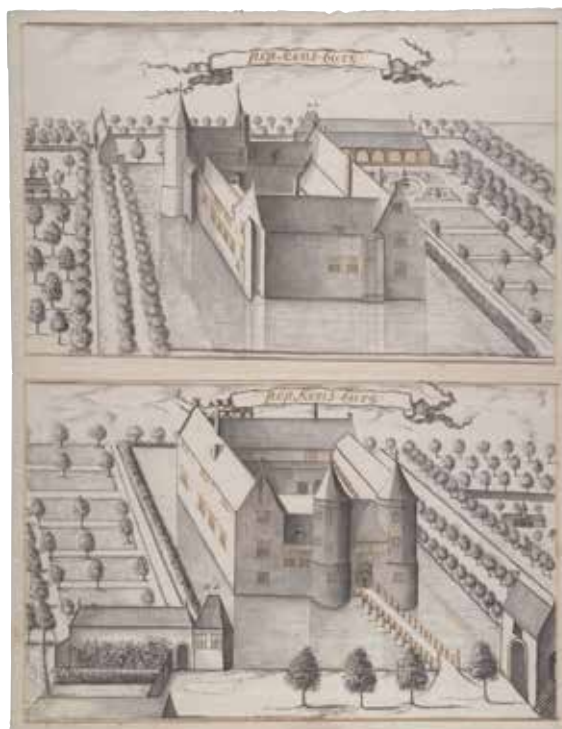
Landvoogdes Margaretha van Parma gelast een gerechtelijk onderzoek naar de 'sectarische predicates', het beelden breken en de verraderlijke hulp die door Middelburgse notabelen verleend zou zijn aan de inmiddels bij Antwerpen gesneuvelde Toulouse. Philibert wordt ondervraagd, maar weet in zijn verhoor de uit de Grote Raad van Mechelen gedetacheerde auditeurs te overtuigen van de doeltreffendheid van zijn bestuurlijke acties.

'Philibert wordt ondervraagd, maar weet in zijn verhoor de auditeurs te overtuigen van de doeltreffendheid van zijn bestuurlijke acties'

Was hij 'een vervolger der gereformeerden' zoals latere geschiedschrijvers stellen? Enerzijds moet hij in provinciale autonomie bescherming bieden aan de bevolking van zijn ambtsgebied, anderzijds vereist zijn functie loyaliteit aan het centrale gezag. Hoever zal hij gaan bij de uitvoering van de Brusselse instructies? De rentmeester-generaal zal politieke afwegingen moeten maken.

Tweestrijd

De economische context wordt in het boek beschreven in verband met het falen van Alva's nieuwe belastingstelsel. Daarbij komt Philiberts innerlijke tweestrijd tot uiting: de *fides* gebiedt getrouwheid aan zijn rechtsplicht als rentmeester van het grafelijke domein, en dus gehoorzaamheid aan de centrale regering. Maar zijn eigenbelang als bezitter van ambachtsheerlijkheden ligt anders. Het Zeeuwse verzet tegen de nieuwe belastingen is niet uniek, zoals blijkt uit de bezwaren die in alle gewesten naar voren komen. Daarin klinkt echter nauwelijks het besef door dat de fiscale hervorming geen doel op zichzelf is, maar middel tot effectuering van het centraliserende beleid. Het gaat niet alleen om de nodige vergroting van de overheidsinkomsten. De uitvoering van het

regeringsbeleid moet onafhankelijk worden van het 'consent' van de gewestelijke Staten. Tot nog toe werden de directe belastingen telkens geheven via afzonderlijke 'beden' door de landsheer aan de Staten van ieder gewest, die echter de beantwoording ervan traineerden met absurde voorwaarden. Ook de invoering van een nieuwe algemeen in de Nederlanden geldende rechterlijke organisatie stuit op weerstand, met name de wijze van strafvordering. Deze vernieuwing is een persoonlijke wens van Filips II, maar Alva heeft meteen al twijfels of hij eraan kan voldoen. Het verzet is een 'conservatieve revolutie'. De beoogde afschaffing van de schepenbanken in de steden mislukt. (Aan deze archaïsche rechterlijke organisatie zal pas een einde komen in 1811, met één pennestreek van Napoleon.)

Aan de dynastie der markiezen van Bergen op Zoom komt een einde in 1568 door de postume veroordeling van de markies wegens rebellie en majesteitsschennis. Dit leidt tot diens functionele opvolging door achtereenvolgens vader en zoon Jeronimus en Philibert van Serooskerke als superintendent voor de Spaanse koning. Zij zijn feitelijk alleenheerser en genieten het volle vertrouwen van landvoogd Alva. Een beslissende keuze in Philiberts loopbaan in het vroege voorjaar van 1572 is zijn inroepen van ondersteuning door het Spaanse leger. Het garnizoen van Vlissingen bestaat uit 'mannen van eigen bodem'. Zij hebben volgens Philibert versterking nodig. Dit is een moeilijke politieke afweging, die hem onherroepelijk in het kamp van de gewelddadige onderdrukking van de Opstand brengt. Philibert laat de door Vlissingen geweigerde Spaanse vendels binnen in Bergen op Zoom.

Burgeroorlog

De rebellie breidt zich uit. Engeland mengt zich in de strijd, evenals vanuit Frankrijk de Hugenoten. Per eiland wordt in het boek beschreven hoe het al dan niet overgaat naar Oranje en wat daarbij de rol is van de rentmeester-generaal en zijn medestanders. Dit zijn vooral verwanten, zoals leden van het aloude geslacht Van Haemstede, afstammelingen van graaf Floris V uit diens pauselijk verboden huwelijk. Zij zijn zeeofficieren in Spaanse dienst, evenals viceadmiraal Adriaen Jacobsz Joosten, Philiberts oud-collega als Middelburgs burgemeester. Zoals alleen al uit deze namen blijkt, verwordt het politieke conflict tot een burgeroorlog. Anders dan in Holland en Gelre kiest in Zeeland de quasi-totaliteit van de edelen voor de koning en het rooms-katholicisme. Tegen het einde van het decennium worden de edelen daarom niet meer beschreven (geconvoceerd) in de Zeeuwse Staten, als tweede stand. Ook de geestelijkheid is uitgeschakeld, de eerste stand. Sindsdien hebben de stemhebbende steden het voor het zeggen: Middelburg, Zierikzee, Goes, Reimerswaal en Tholen, die samen de derde stand vertegenwoordigen. Maar een eenheid vormen ze niet. Zierikzee is onder dwang van de zustersteden Veere en Vlissingen overgegaan naar Oranje en vervolgens bezet door een Hollands garnizoen.

Middelburg is tot februari 1574 nog Spaans. Goes en Tholen blijven de koning trouw totdat het niet meer kan. Veere en Vlissingen, samen een economische macht van betekenis, ontberen stemrecht en dus politieke zeggenschap. Het laat zich raden dat zij daar geen genoegen mee nemen.

Zeeland is vanaf 1572 het toneel van spectaculaire krijgsverrichtingen. De onbeslist gebleven zeeslag bij Reimerswaal in 1573 is het eerste voorbeeld van de burgeroorlog ter zee. In 1575 volgt de waadtocht van Spaanse infanteristen naar Duiveland en Schouwen, waarbij Philibert adviseur is. Zijn samenwerking met kolonel Mondragón culmineert in de Spaanse inname van Zierikzee, na een beleg van negen maanden. De *salida al océano* is veiliggesteld, de vaarweg naar en van Antwerpen gaat weer open. Philibert aanvaardt namens de koning de Hollandse overgave van Zierikzee, maar al spoedig blijkt Spanjes onvermogen tot consolidatie van de heroveringen. Het Spaanse staatsbankroet verhindert de uitbetaling van soldij. De soldaten beginnen te muiten.

Rijzende ster

Er volgt een pauze in de gevechtshandelingen, en zelfs een bestuurlijk machtsvacuüm. De Staten-Generaal komen in actie. Philiberts ster is gerezen doordat hij zijn vaderstad weer onder gezag van ►

De Slag bij Oosterweel in 1567 wordt wel gezien als de eerste slag van de Tachtigjarige Oorlog. Hier sneuvelde Jan van Toulouse. Prent door Romeyn de Hooghe. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Het Beleg van Zierikzee in 1576. Te zien is hoe de Spanjaarden in stelling liggen rond de stad. Tekening door Pierre Le Poivre. Koninklijke Bibliotheek van België.

de landsregering heeft teruggebracht én haar een Spaanse plundering heeft bespaard. De Raad van State verzoekt hem om Holland en Zeeland weer tot trouw aan de koning te bewegen en tot terugkeer naar de Kerk van Rome. Dan zal alle rebellie vergeven en vergeten zijn. Philiberts betrokkenheid en initiatief bij de voorbereiding van de Pacificatie van Gent wordt in het boek aanmerkelijk gemaakt. Het vredesverdrag kan helaas niet de chaos voorkomen die zijn hoogtepunt vindt in de Spaanse furie te Antwerpen. Deze wordt gevolgd door de bezetting van Bergen op Zoom door Duitse muiters en daarna de Staatse inname van die stad.

‘De Pacificatie resulteert in Philiberts ontslag als rentmeester-generaal door de nu eigenmachtig besluitende Staten van Zeeland’

De Pacificatie was een politieke triomf voor Oranje, al kon hij die op den duur niet consolideren. Hij wist de gewesten te bewegen zijn stadhouderschap van Holland en Zeeland te erkennen. Op provinciaal niveau mag het een voorbeeld van politieke manipulatie heten hoe Middelburg, Vlissingen en Veere bij de Pacificatie het gezag van de prins opleggen aan de andere Zeeuwse steden.

Ballingschap

De Pacificatie resulteert voor Philibert in een sociaal-politieke deconfiture, namelijk zijn ontslag als rentmeester-generaal door de nu eigenmachtig

besluitende Staten van Zeeland. Ook als Zeeuws burggraaf wordt hij in 1578 afgezet. Philibert vertrekt naar Antwerpen in zelfgekozen ballingschap, om een erger lot te voorkomen. Het boek belicht in dit stadium de politieke situatie aldaar, de opkomst der calvinisten, het Eeuwig Edict en Philiberts contacten met de nieuwe landvoogd don Juan de Austria. De strijd in het Zuiden wordt hervat. De biografische content van het boek richt zich in deze fase op het sociaal-culturele kader, Philiberts gezinsomstandigheden en zijn levens-einde.

In verscheidene hoofdstukken wordt de aandacht gevestigd op de beweegredenen van Philiberts rivalen, medestanders of tegenstanders en van de ‘grand seigneurs’ in het Zuiden die het verkeerd zien gaan met de Nederlanden. De politieke invullingen die zij aan *fides* geven komen in beeld, evenals de toenemende macht van de steden als factor bij de afzetting van Philibert als rentmeester-generaal.

De epiloog indiceert dat Philiberts weduwe Catharina kort voor of wellicht na de val van Antwerpen anno 1585 is teruggekeerd naar Zeeland. In de opvoeding van de kinderen is geen spoor te zien van de Spaansgezindheid en de rooms-katholieke godsdienst van hun overleden vader. Catharina hertrouwt in 1586 Willem van Cats. Een goede keuze: hij is de enige protestants geworden Zeeuwse edelman; overigens door de anderen niet als edele erkend. Cats geniet een onberispelijke reputatie als raadsheer in het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. Bovendien is hij in religieus opzicht een voorbeeld van de helaas zo

weinig algemeen betoonde tolerantie. Oranje had hem in 1577 de bescherming opgedragen van de rooms-katholiek gebleven kerken in Goes. Tevens was Cats bewindvoerder over geconfisqueerde kerkgoederen op Zuid-Beveland.

Schikkingen

Catharina draagt in 1588 een pakket archiefstukken over aan de Zeeuwse Staten, met betrekking tot de inning van de tiende en twintigste penning door het voormalige bewind. Daarbij ook het ambtsarchief van haar overleden man met betrekking tot de *sequestratie* van vermogens van uitgeweken gereformeerden en door de Raad van Beroerten ter dood veroordeelde opstandelingen. Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) zullen deze dossiers ten grondslag liggen aan schikkingen tussen Zeeland en (erfgenamen van) de destijds gedupeerden. Ook met de later onteigende katholieken worden schikkingen getroffen. Verondersteld mag worden dat Catharina de nagedachtenis van haar echtgenoot wil eren door de best mogelijke bestemming te geven aan zijn nagelaten werk, zonder rancune over hetgeen hem door de Staten is aangedaan. Het herwonnen elan van hun nageslacht is aan haar inspanningen te danken. In de slotbeschouwing van het boek wordt aangetoond welke impact het bestaan van Philibert van Serooskerke heeft gehad op het verloop van de Opstand, waaronder een vijfjarige vertraging in de overgang van Zuid-Beveland en Bergen op Zoom naar Oranje. De scheiding van Noord en Zuid en daarmee de wordingsgeschiedenis van ons land zijn hierdoor beïnvloed. Ter vergelijking van zijn attitude met die van tijdgenoten bevat dit deel van de studie korte levensbeschrijvingen van enkele markante figuren uit de geschiedenis van de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden. Uit didactisch oogpunt is van belang het contrast tussen de persoonlijkheid van de hertog van Alva en die van zijn opvolger don Loys de Requeséns, alsmede de verandering van beleid die daaraan toegeschreven wordt. Cultuurhistorisch relevant is de mythe van de afscheidswaarden van Filips II op de kade van Vlissingen, 'Neen! Niet de Staten maar Gij, Gij, Gij!', die hij in het Spaans zou hebben uitgesproken, met de wijsvinger als een pistool gericht op de borst van zijn verbouwde stadhouder Willem de Zwijger.

Nieuw licht op Lumey

Een andere mythe, over de Consulta van landvoogdes Margaretha, blijkt toch meer waarheid te bevatten dan in recente revisionistische historiografie werd vermoed. Ook wordt een nieuw licht geworpen op Lumey als rivaal van Willem van Oranje. De overval op Den Briel was onderdeel van een strategisch plan, en niet een toevallige landing van 25 schepen met in een storm op zee verdwaalde Watergeuzen. De latere omvorming

van deze vrijgevochten zeeschuimers tot reguliere marine heeft een internationaal aspect: Oranje, zelf geen zeeman, kreeg hierbij advies van de Franse admiraal en Hugenotenleider De Coligny. Een ander tot dusver in de algemene historiografie onbekend fenomeen is, op plaatselijk niveau, de vroege reformatie in Bergen op Zoom door lutheranen onder wie augustijner nonnen. Ook hadden Bergenaren contact met Heidelberg. In tegenstelling daarmee is in Zeeland de reformatie ontstaan door handelscontacten met calvinistische Franse havensteden.

Wie de Zeeuwse estuaria beheerst, heeft het lot van de havenstad Antwerpen in handen. Door de eeuwen heen is het geopolitieke belang daarvan gebleken. De Opstand in de Nederlanden of in het Spaans *La Rebelión de Flandes* kan na lezing van dit boek niet meer los gezien worden van de Franse godsdienstoorlogen en de expansiepolitiek van het Franse koninkrijk. De wording van ons land blijkt bovendien nauw verbonden te zijn met de Engelse interventies op het Europese continent, en met het niet vol te houden Spaanse gevecht op vele fronten tegelijk: om de Lage Landen, de *Conquista* van Amerika en de hegemonie op de Middellandse Zee. ■

Literatuur

Het boek bevat een literatuurlijst met vierhonderd titels. Daaruit is ten behoeve van dit artikel een selectie gemaakt van tien recente werken.

Arnade, P., *Beggars, iconoclasts, & Civic Patriots: The political Culture of the Dutch Revolt* (Ithaca NY 2018).

Duke, A.C., J. Pollmann, A. Spicer eds., *Dissident Identities in the Early Modern Low Countries* (Farnham 2009).

Geevers, L., *Gevallen vazallen: De integratie van Oranje, Egmont en Horn in de Spaans-Habsburgse monarchie (1559-1567)* (Amsterdam 2008).

Ham, W.A. van, *Macht en gezag in het Markiezaat: Een politiek-institutionele studie over stad en land van Bergen op Zoom* (Nijmegen-Hilversum 2005).

Marnef, G., 'From prosecuted minority to dominance: the changing face of the Calvinist Churches in the cities of Flanders and Brabant (1577-1585)', in: H.J. Selderhuis, J.M.J. Lange van Ravenswaay eds., *Reformed Majorities in Early Modern Europe* (Göttingen 2015).

Nierop, H.F.K. van, 'The Nobles and the revolt', in: *The Origins and the Development of the Dutch Revolt*, ed. Graham Darby (Londen - New York 2001), 48-66.

Pollman, J., 'Iconoclasts Anonymous: Why did it take Historians so long to identify the Image-Breakers of 1566?', in: 'Beeldenstorm: Iconoclasm in the Low Countries' *BMGN - Low Countries Historical Review*, 131-1(2016), 155-176.

Riemsdijk, A.W.G. van, *Fabrice de Bassecourt (1578-1650). Priester en dominee: Een biografische schets* (Delft 2015).

Soen, V., 'Collaborators and Parvenus? Berlaymont and Noircarmes, Loyal Noblemen in the Dutch Revolt', in: *Dutch Crossing* 35 (2011).

Steen, J. van der, 'The Political Rediscovery of the Dutch Revolt in the Seventeenth-Century Habsburg Netherlands', in: *Early Modern Low Countries* 1 (2017).

Bewegend beeld in de les

Beeld & Geluid op school biedt relevante fragmenten

Stel, je bent bezig met een les over de Koude Oorlog. Een van je leerlingen vraagt: 'Stond er dan een muur door de hele stad Berlijn?' Een niet geheel ondenkbare vraag van iemand die is geboren na 1989. Hoe handig is het dan dat je een fragment kunt laten zien van de bouw van deze muur, de angst en het verdriet die de betonnen barrière veroorzaakt heeft en ook de feestvreugde van het historische moment dat de Berlijnse Muur 'open' ging?

Saskia de Vries is onderwijsspecialist bij Beeld & Geluid op school.

Over geschiedenis vertellen is natuurlijk het leukste dat je kunt doen. En als je je verhaal kunt versterken met geluid en bewegend beeld, dan is dat helemaal tof. Want we weten allemaal hoe die puberbreinen werken en dat de combinatie van tekst, beeld en geluid een sterk resultaat geeft in het onthouden en reproduceren van informatie. Het instituut voor Beeld & Geluid heeft op dit moment 1,7 miljoen titels in het archief. Een selectie hiervan (160.000) is via een inlog gratis beschikbaar gesteld voor iedereen in het onderwijs – van docenten en leraren, mediathecarissen tot aan de studenten en leerlingen.

Een platform voor iedereen die wil leren over en met media. Je vindt er oud archiefmateriaal, van beelden van de nozems in de jaren zestig, tot actueel materiaal als *De Avondshow met Arjen Lubach* en het *NOS Journaal* van eergisteren. Deze programma's blijven altijd op deze plek staan en zijn dus altijd beschikbaar, opgeslagen in je persoonlijke lijst. Daarnaast kun je zelf fragmenten knippen en ze eenvoudig monteren. En de collectie wordt steeds groter. De redactie voegt dagelijks interessante titels toe. Ben je als docent op zoek naar een programma en staat het nog niet op het platform, dan kun je het heel eenvoudig

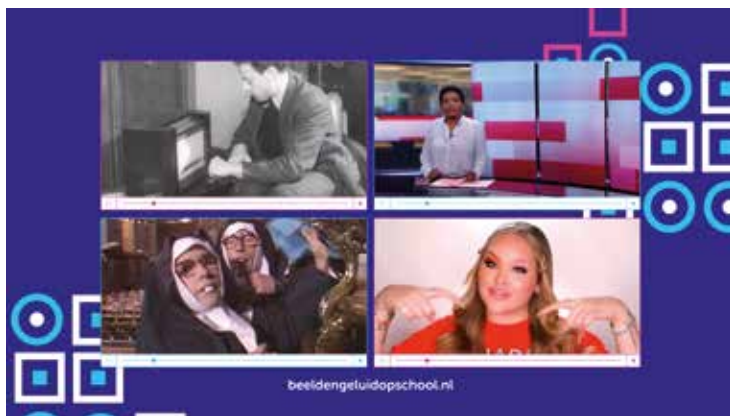
aanvragen; het wordt (bijna) altijd binnen een paar dagen toegevoegd.

Zoekhulp

Het is fijn om toegang te hebben tot zo'n uitgebreide collectie, maar docenten hebben niet altijd de tijd om hier uitvoerig in te zoeken. Daarom helpt Beeld & Geluid docenten met het zoeken, vinden en gebruiken van historisch, recent en actueel materiaal. Bijvoorbeeld een vergeten radiofragment van *Radio Oranje* uit de Tweede Wereldoorlog of een videofragment in sepia van het leven in een kampong in de jaren dertig. Maar ook een fragment van een gebeurtenis uit de actualiteit,

Een groep mensen op de Potsdamer Platz kijkt toe hoe de Berlijnse Muur gesloopt wordt. Collectie US National Archives.

zoals de oorlog in Oekraïne, waaraan je een les over een historische ontwikkeling kunt koppelen. Beeld & Geluid helpt docenten op individuele basis, maar is ook grote groepen docenten in één keer van dienst. Het eindexamen is zo'n moment. Het vak geschiedenis leent zich uitstekend om interessante media bij te vinden. Zo heeft Beeld & Geluid in samenwerking met SLO het *Zoektermenlab* georganiseerd. SLO, als vertegenwoordiger van het curriculum, keek en dacht mee om te onderzoeken hoe de domeinen en eindtermen gebruikt kunnen worden om relevant materiaal te vinden, ordenen en beschikbaar te stellen.

Al eerder deed Beeld & Geluid onderzoek met de vakgroep geschiedenis op het Stad & Esch-college in Meppel. Met de ervaringen van dit onderzoek op zak is de volgende stap gezet. Samen met geschiedenisdocent van het jaar 2021 Marco van Vemde is een pilot gestart voor het eindexamen geschiedenis havo en vwo 2022. Marco nam zijn collega's Arjen, Bram en Wilbert van het Lingecollege uit Tiel mee en in een aantal sessies bespraken ze de verschillende examenonderwerpen en wat relevant audio- en beeldmateriaal zou kunnen zijn. Hoe dieper we de collectie indoken, hoe enthousiaster de docenten werden: 'Betekent dit dat ik alle uitzendingen van *In Europa* van Geert Mak kan terugvinden en bekijken? Hoe vet is dat!'

Zes lijsten

In eerste instantie leidde de zoektocht voornamelijk naar 'authentieke' fragmenten, dus registraties van gebeurtenissen. Deze zijn interessant voor leerlingen om zelf de context van een gebeurtenis te onderzoeken en er een eigen interpretatie bij te ontwikkelen. Maar omdat dit

'De fragmenten zijn een aanvulling op de examenstof. Ze helpen docenten om de stof uit te leggen, toe te lichten of om erover in discussie te gaan'

soort *real time*-registraties niet van alle historische gebeurtenissen bestaan, werden ook fragmenten toegevoegd waarbij over een gebeurtenis werd gesproken. Zo ontstonden zes lijsten met fragmenten – drie voor havo en drie voor vwo – die aansluiten bij de examenonderwerpen. In sommige gevallen bevatte de lijst maar een paar fragmenten, want de kwaliteit van de fragmenten was belangrijker dan de kwantiteit. Alleen fragmenten die bijdragen aan de inhoud van de lijst werden geselecteerd.

In totaal staan op deze zes lijsten meer dan zeventig fragmenten ter illustratie en voorbereiding op het eindexamen. Bijvoorbeeld het verhaal

over de slager van Banda (NTR, *De Gouden Eeuw*, 2013), een uitleg over het Cruquius-gemaal (NTR, *Van Gewest tot Gewest*, 1991), het studentenprotest in China (NOS Journaal 1989) of het Verdrag van Versailles (VPRO, *In Europa*, 2007). Deze fragmenten zijn geen lesmateriaal, maar een aanvulling op de examenstof. Ze helpen docenten om de stof uit te leggen, toe te lichten of om erover in discussie te gaan. Door goed te luisteren naar de wensen van de docenten, kon de redactie hen voorzien van relevant materiaal. Een lijst met fragmenten voor het vmbo-examen is in de maak. In het najaar start Beeld & Geluid met het samenstellen van lijsten voor de vakken maatschappijleer en burgerschap. Er zijn genoeg interessante programma's en fragmenten te vinden om onderwerpen als verkiezingen, sociale ongelijkheid en maatschappelijke samenwerkingen te illustreren. Beeldfragmenten kunnen helpen om een stelling toe te lichten of om een discussie in de klas te starten.

Beeld & Geluid hoopt met deze vraaggestuurde aanpak docenten verder te helpen. Daar hebben we input bij nodig. We zijn op zoek naar docenten die met ons willen samenwerken en een onderwerp willen oppakken. Ben je enthousiast geworden? Laat het ons weten via opschool@beeldengeluid.nl. ■

Beeldfragmenten

Beeld & Geluid op school is te vinden op www.beeldengeluidopschool.nl. De beeldfragmenten bij de examenstof zijn te vinden op www.beeldengeluidopschool.nl/#/geschiedenis. Beeld & Geluid heeft ook een kanaal op LessonUp. Daarnaast zijn er gratis workshops te volgen over het onderwijsplatform.

Nieuws van het VGN-bestuur

Tijdens de eerste vergadering van het nieuwe VGN-bestuur hebben we onder andere gesproken over curriculumvernieuwing. Het proces dat in 2014 voortvarend is ingezet met Platform 2032, gevolgd door Curriculum.nu, lijkt zo goed als tot stilstand te zijn gekomen. Daartegenover wordt de roep om vernieuwing in het veld steeds luider. Niet voor niets is een nieuw historisch en geografisch referentiekader ontwikkeld. Het VGN-bestuur heeft daarom samen met het KNAG en de voorzitters van de werkgroepen Ruimte en Tijd van het nieuw ontwikkelde referentiekader (zie *Kleio 4 2022*) een brief geschreven aan de vaste Kamercommissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Daarin pleiten wij ervoor de herziening van de kerndoelen voor de vakken

wereldoriëntatie niet uit te stellen en de kerndoelen voor taal en burgerschap in samenhang met die van aardrijkskunde en geschiedenis te herzien. Hieronder

leest u een aangepaste versie van de brief, die ook is geplaatst op het onderwijsblog van *NRC* (25 mei 2022) en de website van de VGN.

Het nieuwe bestuur van de VGN.

Taal en burgerschap kunnen niet zonder aardrijkskunde en geschiedenis

Alle leerlingen verdienen goed onderwijs. Minister Wiersma wil dit bereiken met een masterplan dat zich richt op versterking van taal, rekenen, burgerschap en digitale vaardigheden. Dat lijkt een oplossing voor dalende resultaten, maar dat is het niet. Om leerlingen in de toekomst als kritische burgers deel te laten nemen aan een pluriforme en democratische samenleving, is een curriculum nodig dat bij de tijd is.

Plannen voor een nieuw curriculum voor leerlingen van 4 tot 15 jaar

In 2019 bracht Curriculum.nu een eindadvies uit met voorstellen voor de inhoud van nieuwe kerndoelen voor negen leergebieden. Ondertussen viel het kabinet-Rutte III en kwam het proces van curriculumvernieuwing tot stilstand. De nieuwe minister, Wiersma, nam afstand van het grootschalige curriculumproject en besloot tot een aanpak waarbij eerst de meest urgente zaken worden aangepakt. Daarnaast wil de minister ervoor zorgen dat het

curriculum in de toekomst meer periodiek wordt herzien om te voorkomen dat 'niet nog een generatie leerlingen met een gedateerd curriculum wordt opgezaaid'. Dat lijkt ons een terechte observatie, aangezien de huidige kerndoelen stammen uit 2006. De minister start dit proces nu met de herziening van de kerndoelen voor taal, rekenen, burgerschap en digitale geletterdheid. Over de andere vak- en vormingsgebieden wordt (nog) niet gesproken.

Kennis van de wereld

Voor een goede voorbereiding op deelname aan de samenleving is het echter van groot belang dat leerlingen kennis van de wereld opdoen om deze wereld, dichtbij en verder weg, in heden, verleden en de toekomst, beter te begrijpen. Ze krijgen hiermee inzicht in hedendaagse thema's, zoals klimaatverandering en -adaptatie, geopolitiek, (de) globalisering, migratie en identiteitskwesies.

Ook de Tweede Kamer ziet hier het belang van in, zoals blijkt uit een aantal moties met betrekking tot het verster-

ken van kennis over democratie en rechtsstaat, over mensenrechten, racisme, discriminatie, koloniaal verleden en migratiegeschiedenis, over de koloniale geschiedenis van Nederlands-Indië en over duurzaamheid. Aan deze moties is tot nu toe geen gevolg gegeven.

Een nieuw referentiekader voor aardrijkskunde en geschiedenis

Omdat de oude kaders voor aardrijkskunde en geschiedenis te weinig richting geven voor de ontwikkeling van nieuwe kerndoelen, verzocht de toenmalige minister van Onderwijs in april 2020 aan SLO om in samenwerking met de vakverenigingen een nieuw historisch en geografisch referentiekader te ontwikkelen. Inmiddels is het nieuwe referentiekader Ruimte en Tijd met de inbreng van docenten, lerarenopleiders en andere experts tot stand gekomen. Hierin zijn de moties van de Kamer verwerkt en het kader sluit aan bij de onlangs vernieuwde Canon van Nederland en doelen van burgerschap. Het referentiekader Ruimte en Tijd biedt in samenhang gepresenteerde geografische

en historische oriëntatiekennis, die leerlingen in onderzoeken kunnen toepassen om ontwikkelingen in verschillende tijden en plaatsen vanuit meerdere dimensies en perspectieven te beschrijven, verklaren en vergelijken. Daarnaast komt dit nieuwe referentiekader tegemoet aan de behoefte van scholen om meer thematisch of vakoverstijgend te werken. Dit kader is direct inzetbaar en kan werk vereenvoudigen in de herziening van de kerndoelen voor aardrijkskunde en geschiedenis.

Samenhang

Herijking van de kerndoelen voor de vakken wereldoriëntatie is dus hoogst urgent. Dat kan prima in samenhang met de herziening voor taal en burgerschap. In de praktijk van het onderwijs is die samenhang al zichtbaar en ook door de Inspectie van het Onderwijs wordt deze vorm van samenhangend onderwijs geadviseerd. Grootschalig

onderzoek in de Verenigde Staten laat overtuigend zien dat geschiedenis- en aardrijkskundeonderwijs bijdragen aan de taalontwikkeling van leerlingen. Kennis van de (historische en geografische) wereld zorgt voor een rijke woordenschat, die bijdraagt aan de leesvaardigheid van leerlingen. De kwestie rond samenhang geldt zeker voor het burgerschapsonderwijs. Zonder wereldoriëntatie met kennis over de wording en werking van de democratie, heeft burgerschap geen inhoud. En wanneer burgerschap los van vakken als aardrijkskunde en geschiedenis ontwikkeld wordt, is het gevaar dat scholen moeten gaan werken met een overladen curriculum.

Versterking van wereldoriëntatie met heldere kerndoelen is bovendien belangrijk met het oog op het vergroten van kansengelijkheid, omdat het minder uitmaakt welke kennis je thuis toevallig meekrijgt. Bovendien kunnen mensen

alleen met voldoende algemene kennis feiten van labels onderscheiden. Als we echt willen dat leerlingen inzicht krijgen in kwesties die spelen in de samenleving, dat ze weloverwogen hun stem kunnen laten horen en dat de leerstof aansluit bij de wereld van nu, dan moeten de leerdoelen daarmee in overeenstemming zijn. De minister kan de herziening van de kerndoelen voor de vakken wereldoriëntatie niet langer uitstellen. De beschikbaarheid van het nieuwe referentiekader voor Ruimte en Tijd maakt dit proces snel en eenvoudig uitvoerbaar. Het is de hoogste tijd!

Marjan de Groot-Reuvekamp,
voorzitter VGN

Eelko Postma, *secretaris-directeur KNAG*
Carla van Boxtel, *hoogleraar vakdidactic geschiedenisonderwijs, Universiteit van Amsterdam*

Tine Béneker, *hoogleraar geografie en educatie, Universiteit Utrecht* ■

• VGN KLEIO •

De vmbo-conferentie komt er weer aan!

Na twee jaar 'coronastilte' organiseren de Hogeschool van Amsterdam en de VGN op

vrijdag 4 november

voor de dertiende keer dé studiedag voor vmbo-docenten geschiedenis.

Voor starters en ervaren docenten, voor onder- en bovenbouw, met en zonder examenklassen.

Dit jaar is het thema: **Verhalen uit de 20e eeuw**. Het is weer tijd voor het verhaal, de verbinding in de klas, de docent als verteller!

Abdelkader Benali opent de studiedag, daarna is er keuze uit drie lezingen en na de lunch zes workshops. De dag wordt afgesloten door Maxe de Rijk. Een afwisselend programma met sprekers die aansluiten bij het examenprogramma, workshops die praktische handvatten voor in de klas leveren. Het belooft weer een mooie dag te worden!

Datum: Vrijdag 4 november 2022 van 10.00-16.00 uur op de HvA, Kohnstammhuis Amsterdam (Wibautstraat 2-4).
Kosten: € 225,- euro (incl. eten en drinken, werkmateriaal, een interessante congres tas en nascholingscertificaat).
Opgave: Aanmelden kan via een formulier van de HvA, via tinyurl.com/vmboconf.

Hogeschool van Amsterdam

Meer informatie en het programma vindt u op de website van de VGN

Van mens naar nummer

4328. Dochter van een zwarthemd.
Bianca Mastenbroek (De Vier Windstreken, Rijswijk 2022), 352 blz., € 16,99

Het verhaal draait om Antje. Haar vader Tunnis Buursma was lid van de NSB en de WA. Sterker nog, hij werd al snel benoemd tot *Heerbancommandant* der WA van meerdere provincies. Antje was ongeveer twaalf jaar oud, nog te jong om precies te begrijpen wat dit inhield. Verder werd sowieso de politieke kant van de oorlog voor haar verzwegen. Zij kon niks anders dan trots zijn op haar vader in zijn nette pak. In de tussentijd keerden haar vrienden en klasgenoten haar de rug toe. Niemand wilde geassocieerd worden met de dochter van een NSB'er. Ze werd behandeld als uitschot. Ze begreep er niks van. Gelukkig kon ze nieuwe vrienden maken bij de Jeugdstorm waar haar vader haar heen stuurde, maar hier merkte Antje bepaalde veranderingen op. In plaats van de Nederlandse vlag moesten ze op een gegeven moment de NSB-vlag uithangen. Ze trok zich hier echter niet al te veel van aan, de NSB-vlag hing immers overal. Toen de oorlog ten einde kwam, moest Antje vluchten. Overal waren bevrijdingsfeestjes, maar zij voelde zich niet vrij. Nergens was ze welkom

en ze moest constant haar identiteit proberen te verbergen. Uiteindelijk besloot ze zichzelf aan te geven. Ze werd opgenomen in kamp Westerbork. Dit was een van de slechtste plekken om je dagen door te brengen als (familielid van een) voormalig NSB'er, aangezien de meeste bewakers voormalige gevangenen van het kamp waren. In kamp Westerbork kwam Antje haar moeder en haar vriendin van de Jeugdstorm weer tegen. Ze moesten ontzettend hard werken voor weinig voedsel en er werd regelmatig geweld tegen hen gebruikt. Antje was sterk, zeker in vergelijking met anderen die al erg verzwakt waren, maar zelfs voor haar was het zwaar. Daarnaast wist ze niet eens wat haar vader precies fout had gedaan, en waarom zij daarvoor zou moeten boeten.

Ik vind dat dit boek een interessant, nieuw perspectief geeft, zeker omdat het gebaseerd is op een waargebeurd verhaal. Het is verschrikkelijk om te lezen hoe er werd omgegaan met iemand die toevallig werd geboren in een gezin waarin de vader de verkeerde groep aanhing. In beperkte mate wist ik al wel dat NSB'ers na de oorlog werden gestraft, maar dat het zo ver ging, was mij onbekend. Daarom denk ik dat het boek ook op school een mooie inzicht zou geven vanaf een andere kant. Het is namelijk erg indrukwekkend en het laat goed zien dat niet altijd alles zo zwart-wit is als het lijkt. Ook het NSB-leven van Antjes vader niet. In het boek lopen twee verhalen over Antje door elkaar heen. De een begint bij de start van de oorlog, de ander bij haar leven in Westerbork. Het is telkens duidelijk aangegeven met een teken en een jaartal. Dit is erg fijn en deze manier van schrijven werkt goed bij dit verhaal, omdat je zo blijft gissen naar haar en haar vaders verleden.

'Antje wist niet eens wat haar vader precies fout had gedaan, en waarom zij daarvoor zou moeten boeten'

Het karakter van Antje gaat soms wel een onrealistische richting op. Ze is af en toe een beetje te perfect. Dit maakt het voor de lezer moeilijk om zich met haar te identificeren. Wanneer zij bijvoorbeeld een 8 had gehaald voor atletiek kwam ze erg formele excuses aanbieden aan haar vader, omdat dit cijfer niet hoog genoeg was. Aan de andere kant is dit een karaktereigenschap die redelijk losstaat van het verhaal, omdat het meer gaat om de gebeurtenissen die zij meemaakte en hoe zij zich daarbij voelde. Door het hele boek heen blijft het spannend. Hoe slecht was de vader van Antje? En hoe zal het met haar aflopen? Als je geïnteresseerd bent in geschiedenis en met name in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, is dit boek zeker een aanrader.

Leandra Bellis (vwo 4-leerling, PCC Het Lyceum in Alkmaar) ■

Actrice Noa Jacobus speelt in *Oorlog-stories* de rol van Antje Buursma (rechts). De serie van NPO Zapp is te vinden op YouTube en Instagram. Buursma is afgelopen juni op 95-jarige leeftijd overleden.

Histocrypto

Deze afbeeldingen zijn cryptische aanwijzingen. Welk historisch begrip zoeken we? Stuur het antwoord voor 12 oktober naar redactie@vgnkleio.nl. Vergeet niet uw adres erbij te vermelden.

Het antwoord op de histocrypto uit *Kleio 4* was: Delphi. De winnaar is Celine Steenwijk Vallhuriola. Gefeliciteerd met de boekenbon van 20 euro!

Hanzedag Deventer

Hoe smaakt stokvis? Hoe voelt een florijn? Dat kunnen leerlingen ervaren tijdens een dagvullende excursie naar Deventer. Leerlingen starten deze Hanzedag met een bezoek aan de Mariakerk. Met multimedia worden ze ondergedompeld in het Deventer tijdens de middeleeuwen. Aansluitend verkennen zij de stad, waarbij er aandacht is voor de rol van handel, onderwijs, religie en strijd. In verschillende spellen nemen leerlingen, verdeeld over gildes, het tegen elkaar op. De Hanzedag Deventer wordt aangeboden vanaf april 2023. Kijk voor meer info en om te boeken op www.hanzedagdeventer.nl.

Deventer. Foto: Jaimy Leenburg via Unsplash.

Kastelen tijdens het Rampjaar

In het herdenkingsjaar 2022 bundelen Kasteel Amerongen, Slot Zuylen en Kasteel Middachten hun krachten om de verschrikkingen van het Rampjaar onder de aandacht van een breed publiek te brengen. Ze doen dit elk op eigen wijze, met als centraal thema het verhaal van hun kasteel. Een film gepresenteerd door historicus Luc Panhuysen voert bezoekers en leerlingen mee naar het Rampjaar.

Dit project is geschikt voor leerlingen uit klas 2 en 3 van het voortgezet onderwijs. Tijdens het project leven leerlingen zich in in een spannende gebeurtenis bij elk van de kastelen. Begeleid door vrijwilligers van de kastelen worden leerlingen uitgedaagd een antwoord te vinden op vragen als: Wat is een ramp? Welke keuzes moet je in zo'n geval maken? Neem voor meer informatie contact op met Jorna Kniese, verbonden aan Kasteel Amerongen: j.kniese@kasteelamerongen.nl.

Profielwerkstukkenproject Atlantische Commissie

Leerlingen die hun profielwerkstuk schrijven over een thema binnen internationale vrede en veiligheid kunnen zich nu aanmelden voor het profielwerkstukkenproject van de Atlantische Commissie. Leerlingen krijgen hierbij extra begeleiding, ontvangen adviezen over hoe je een 'excellent' profielwerkstuk schrijft, en ontmoeten medeleerlingen uit het hele land. Daarnaast kunnen koppels interessante bijeenkomsten van de Atlantische Commissie én Jonge Atlantici bijwonen en zo kennis maken met het Haagse netwerk en hun kennis over actuele veiligheidsvraagstukken vergroten. De aanmeldingsdeadline is verlengd tot en met 22 september 2022. Meer informatie en het aanmeldformulier zijn te vinden op atlcom.nl/onderwijs.

Het volgende nummer van *Kleio* verschijnt op 26 oktober

VGN KLEIO

Hoofredactie:

Daan van Leeuwen |
hoofredactie@vgnkleio.nl

Eindredactie: Patsboem!
educatief, Richard de Rooij |
redactie@vgnkleio.nl

Redactie: Quinten Koster, Lisa
Oskamp, Nicole van der Steen,
Bart den Uyl, Ben Vriesema

Medewerker: Jelte Posthumus
Vormgeving: Bianca Emanuel
Magazine Design

Redactieadres:

Berg en Dalseweg 199,
6522 BJ Nijmegen

Druk: Drukkerij Wilco BV,
Amersfoort | ISSN 0165-6449

Advertentie acquisitie: Susanne
Elgershuizen, 06 - 137 601 25 |
elgershuizen15@gmail.com

Kleiokrant: Kopij kunt u sturen
naar: redactie@vgnkleio.nl.

Website: www.vgnkleio.nl

Social media: @gsonderwijs
www.facebook.com/vgnkleio
www.linkedin.com/company/
vgn-kleio

Contributie: Lidmaatschap
VGN € 80,- | Studenten € 50,-

**Leden- en abonneementen-
administratie:** Lid worden
of uw gegevens wijzigen?
Stuur een mail naar:
aanmelden@vgnkleio.nl.

Dagelijks bestuur VGN

Marjan de Groot-Reuvekamp,
voorzitter
Rogier Spanjers, vicevoorzitter
Linda van Beek, secretaris
Kees van de Sande,
penningmeester
Pim Renou, communicatie

Algemeen bestuur VGN

Gerard Rozing, *cie. vmbo*
Emiel van der Hart, *cie. havo/vwo*
Pim van der Helm, *cie. pabo*
Hanneke Tuithof,
cie. lerarenopleidingen
Mariëlle van de Straat,
cie. didactiek en activiteiten
Kris van de Heijkant,
cie. wereldgeschiedenis

Berichten voor het VGN-bestuur
kunt u sturen naar:
contact@vgnkleio.nl.

Pleisters plakken

Het land bukt van de lifestyle-coaches, wandelcoaches, stress-coaches, loopbaancoaches, relatiecoaches, mental coaches en slaapcoaches, maar er staan niet genoeg mensen voor de klas. In een land vol nonsensbanen zijn te weinig mensen voor de cruciale banen. Het ministeriële onderwijsduo belooft onorthodoxe maatregelen. Dennis Wiersma zei in de NRC: 'Onderwijs is te belangrijk om te zeggen: "We zien wel hoe het loopt." Misschien hebben we het wel te lang laten lopen.' Beide ministers zeggen bereid te zijn alles te doen om het lerarentekort te bestrijden. Er zijn geen taboes meer. Het is rijkelijk laat, dat weten we allemaal, maar de intentie is goed.

Veel scholen wringen zich al tijden in bochten om tekorten op te vangen. Onbevoegden of duurbetaalde externen voor de klas, vakken worden geschrapt en leidinggevendenden helpen een handje. Het is al langer geen taboe meer om een schooldag te schrappen. Er was zelfs sprake van het schrappen van een heel basisschooljaar! In het primair onderwijs wordt het tekort geschat op 9.100 fulltime leraren. In het voortgezet onderwijs zijn dat er 1.700. Maar eerlijk: het zijn geen 'onorthodoxe' oplossingen natuurlijk. Het zijn de onafwendbare gevolgen van jarenlang wanbeleid. Het is pleisters plakken. Overigens, je hebt meer mensen nodig dan openstaande fte's, want een fulltimebaan is een zeldzaamheid in onderwijsland. Het is gewoonweg niet te doen, voltijds goed voorbereid en uitgerust voor de klas staan. Maar de werkdruk aanpakken, dat is lastig als er geen mensen zijn te vinden.

Ja, jullie – de Hermansen, Dekkers, Bussemakers, Slob, Plasterks en Van Bijstervelds van deze wereld – jullie hebben het te lang laten lopen. Waarschuwings van onder meer Rinnooy Kan en Dijsselbloem werden genegeerd en het lerarentekort dat al meer dan twintig jaar als een donkere wolk aan de lucht hing, is nu een aanhoudende plensbui geworden. De onderwijspolitici bereden stokpaardjes, vertrouwden op de werking van

de markt en toonden nauwelijks visie. 'Iedereen' mocht meepraten, zoals bij curriculum.nu, maar er sijpelde slechts grijze derrie uit. Dijkgraaf en Wiersma proberen nu die rommel op te ruimen. Wat mij betreft is het helder: het onderwijs moet als werkveld zekerheid bieden met goede contracten en salarissen. De salariskortingen uit het verleden – met name die van het Hos-akkoord in 1985, maar ook het vasthouden aan de nullijn in de jaren nul en tien – hebben, ondanks diverse waarschuwingen van commissies en de Onderwijsraad, het vak razend impopulair gemaakt. Met de gelijkstelling van po en vo is een eerste stap gezet, maar er moet echt dieper in de buidel getast. Met een beetje geluk hebben we dan ook geen stresscoaches, loopbaancoaches en burn-outcoaches meer nodig. Die kunnen dan mooi voor de klas. ■

Jelte Posthumus woont in Groningen en is daar docent geschiedenis op het Willem Lodewijk Gymnasium. Hij schrijft al jaren over het onderwijs. Daarnaast is hij radiopresentator voor *Glasnost*, een Gronings radioprogramma over kunst en cultuur. Ook is hij muzikant en filmliefhebber.